

ELAV TEADUS 2

FRIEDEBERT TUGLAS

LÜHIKE EESTI
KIRJANDUSLUGU

„Elav Teadus“ jätkub ka 1934

Selle uue aastakäigu tellimine on määratud iga-
ühale.

1. Seepärast, et iga tänapäeva - inimene vajab ajakohast ülevaadet moodsa elu tähtsast küsimusist nii oma teadmiste rikastamiseks kui kasutamiseks kutsetöös.

2. Seepärast, et praegune kiire elutempo ning majanduslik surutis ei võimalda põllumehele, töölisel, õppival noorsoole ega haritlaselgi tellida endale ning lugeda suuri ja kalleid teaduslikke raamatuid.

3. Seepärast, et Eestis ainult Elav Teadus pakub neid tarvilikke teadmisi süstemaatilisel, lühidal ja kõigile arusaadaval kujul.

4. Seepärast, et Elav Teadus on pildirohke, nägus ja odav: aastakäiguna maksavad 12 raamatut üksikmüügihinna 12 krooni asemel ainult 9 krooni, s. o. 75 senti iga üle 100 lk. suuruse numbri eest.

TELLIMISTINGIMUSED.

Tellimishind	Aasta tellimishinda Kr. 9.—
ühes saatekuludega:	võib tasuda osakaupa:
Aastas . . 12 nrit Kr. 9.—	Tellimisel Kr. 3.50
Poolaastas 6 " " 5.—	1. aprilliks " 2.50
Veerand-a. 3 " " 2.75	1. juuliks " 2.—
Üksiknumber " 1.—	1. oktoobriks " 1.—
Iga numbri ilukõide . . . —.50	

Ilukõites või rahvaraamatukogu kõites aastas 12 nrit Kr. 14.—

Tellides maksta raha posti jooksvale arvele nr. 20-36 ja kirjutada tellimine rahakaardi lõigendile. Samuti võib tellida ajakirjana postkontoritest, raamatu-kauplustest, Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmeestelt ja

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT, TARTU,
SUURTURG 12, TEL. 6-01.

E L A V T E A D U S
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
POPULAARTEADUSLIK SEERIA
TARTUS 1934 (№ 1) № 25

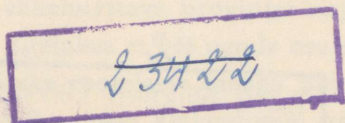
L Ü H I K E E E S T I
K I R J A N D U S L U G U

A-7963,,

FRIEDEBERT TUGLAS

LÜHIKE EESTI
KIRJANDUSLUGU

33 PILDIGA

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS
TARTU, 1934

TOIMETUS: A. ANNI — TEGEV TOIMETAJA,
D. PALGI — VASTUTAV TOIMETAJA, K. KONIK, J. KÖPP,
J. LANG, J. ROOS, P. TREIBERG, F. TUGLAS, J. ULUOTS

A-7963₁₁

2

Eesti vabariigi elanikest kõneleb üle üheksakümne protsendi oma emakeelena eesti keelt, ja see asjaolu annab ilme kogu praeguse Eesti vaimuelule. Kuid teistest rahvustest elanikud pole siin ka kunagi varem loonud iseseisvat kultuuri, vaid on piirdunud ainult ühenduse pidamisega nende maade vaimueluga, millega seob neid rahvus. See on maksev kõigepealt taanlaste, rootslaste, poolakate ja venelaste kohta, kellele eestlaste maa on sajandite jooksul kuulunud. Kuid isegi sakslased pole siin oma seitsmesaja-aastase majandusliku ja kultuurilise valitsemise ajal jõudnud kehva ning vähehuvitava provintsi-kirjanduse algeist kaugemale. Igatahes ei või nende osa sel alal kuidagi võrrelda näiteks rootslaste omaga Soomes. Ja sellepärast võime Eestimaa kirjandusest kõneldes mõelda ikkagi ainult eestikeelsele kirjandusele.

Kui aga see sellises arvulises ülekaalus oleva pärisrahva kirjandus ometi nii aeglaselt ja kiduralt on võinud võrsuda, siis just nende valitsevate võõraste tõttu, kes sel maal oma rahvuslikku kultuuri ei rajanud, kuid ka pärisrahval ei lasknud seda rajada. Sest sellest peale, mil ristirüütlid Eestimaa vallutasid, kaotasid eestlased kõik normaalse edaspidise arengu või-

malused. Sellest peale olid ülemad seisused — aadel, vaimulikud, kodanikud — võõrast rahvusest ja ametliku ning hariduskeelena tarvitati samuti võõraid keeli. Maa pärisrahvas oli surutud sajandeid kestvasse eraellu, ilma mingi ühiskondliku aktiviteedi võimaluseta. Tõsi, teistegi euroopa rahvaste laiad hulgad viibisid sellal peaaegu samasuguses sotsiaalses ja hariduslikus viletsuses. Kuid kui seal näiteks oma-keelne rüütliuule või vaimulik kirjandus sündis, siis oli sel ometi kaudnegi tähtsus kogu rahva vaimuelule. Eesti rahvale polnud sellinegi klassika võimalik, sest ta õfeks sellest juba keeleliseltki eemal seisnud.

Kui sel rahval viimaks ometi kirjandus tekkis, siis alles nende takistavate välisolude muutumisel. Ja sellest peale peegeldab see kirjandus aste-astmelt rahva enese saatust. Näeme, kuidas rahvas sest kirjandusest veel kaua aega passiivselt eemal seisab, sest see polnud tema enese loodud ega temale mõeldudki. Ja näeme, kuidas see rahvas siis pikapeale vabanedes ning oma rahvuslikust olemasolust teadlikuks saades kirjandusega elavamalt kaasa elab kui vahest kusagil mujal. Sest poliitilise elu keskuste, omakeelsete haridusasutiste ja isegi rahvusliku kiriku puudumisel võis tema eneseväljendus teostuda peamiselt kirjanduse kaudu. See oli ta parlamendiks, ülikooliks ja kirikukantsliks, ning ajuti näib, nagu langeteks kogu kultuurielu ülejäägita ühte kirjandusliku eluga. Ja sellepärast omabki kirjandus ühes ajakirjandusega Eestis kesksema tähtsuse kui vahest teiste

rahvaste juures. Kuid sellepärast saame ka eesti kirjandusloost õige käsituse alles tihedas seoses rahva sotsiaalse ja üldkultuurilise arenguga.

Järgnev ülevaade eesti kirjandusest ei suuda oma piiratud ulatuse tõttu täita muidugi üksikasjalisema kirjandusloo aset. Kuid selles tahetakse esitada selle kirjanduse üldpilt, peavoolud, olulisemad arengujooned ta algusest kuni tänapäevani. Sellepärast on rõhk pandud iga ajajärgu tähtsamaile esindajaile ja viimaste tähtsamaile teostele, kuna vähemoluline on jäänud varju. Ühtlasi tuuakse siin paiguti ülevaatlikke selgitusi, mis eesti kirjanduse pinnali elegi tundjale on iseenesest mõistetavad, kuid mis võimalikult laialdase lugejaskonna huvides võiksid olla ometi soovitatavad.

I. Rahvaluule.

Muidugi oli eesti rahval ka muistse iseseisvuse ajal oma suusõnaline kirjandus — laulud, muistjutud ja tarkussõnad, mis pärandusid suust suhu ning põlvest põlve. Meie ei või küll kuigi hästi kujutleda muistse eestlase hingelaadi ja ühes sellega ka tema vaimuvara. Kuid see rahvas, kelle arv ei ulatunud vabadussõja algul vahest üle saja tuhande, pidi olema igatahes mehine, julge, sõjakas. Seda tõendab juba tema viikingiaja kuulsus ja tema paarikümne-aastane vastupanu igast ilmakaarest ilmunud vaenlasile sesamas vabadussõjas. Igatahes kõnelevad Skandinaavia ajaloo allikad, et eesti saarlased viikingireisidel Ölandis ja mujal oma sõjalaule laulnud. Samuti jutustab Läti Henriku kroonika, et eestlased oma surnuid peiede pidamise ja laulude laulmisega leinanud. „Kõige põhjal“, ütleb V. Ridala, „mis muististest eestlastest teatakse, võib arvata, et Eesti muistiline luule on tunnud vähemalt „*itkusid*“ ja *kangelase lugusid*, mille esitamine pidi olema õhutajaks sõjalistele vägitegudele ja vahvusele“.

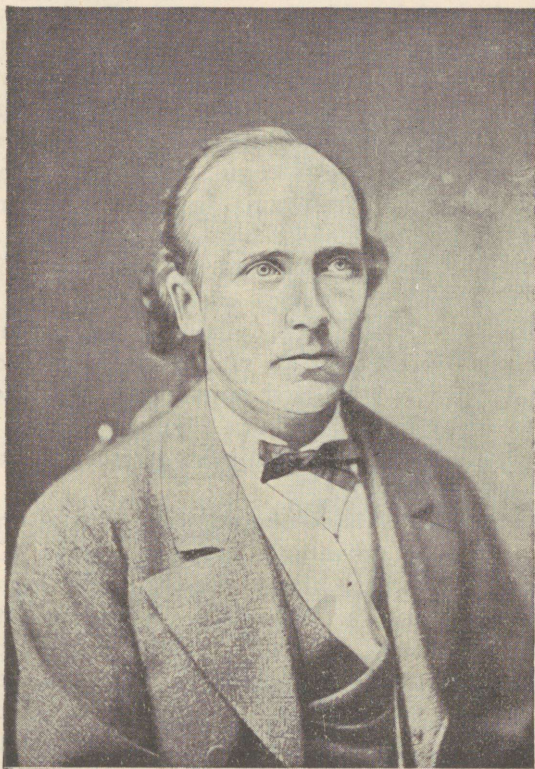
Kuid XIII sajandi algul seda rahvast kohanud saatuslik hoop ja sellele järgnenud olude põhjalik muutumine ei võinud ka seniseid kirjanduslikke traditsioone puutumata jätta. Vabadussõja lõppemisel oli rahvas verest tühjaks nõrgunud, tema sotsiaalne tasakaal vapustatud, tema meeoleu murtud. See pidi

kajastuma ka tema luules, ja peab arvama, et juba XIII sajandi lõpu eesti rahvaluule sama ei võinud olla, mis oli selle alguses. Ning ühtsoodu kasvava õigusliku ja majandusliku aheldumisega võis see areng ainult allapoole viia.

„Algavad niiöelda passiivse vastupanu sajandid,“ ütleb dr. O. Loorits. „Moe pärast ja sunni viisil täidetakse küll oma ametlikult nõutavaid kohustisi, kuid ikka enam jäädakse elu ringvoolust eemale ja kõrvale mälestiste ja igatsuste uniellu. Aegapidi mureneb ja hävib viikingiteaja mehine elutunne ja aktivistlik vaimulaad. Küll haaratakse veel kaua verise kättemaksu järele ja tõustakse ajuti mõnele vastuhakule, kuid see pole enam vaba ega ulja võitlusrõõmu tiivustatud, vaid salaja sepitsetud ja alamus-tunde mürgistatud. Elusuhtumuses on oluline muutus selles, et enesemaksmapanu-rünnakuilt on tasapisi taganatud enesesäilitamispositsioonidele. Järjest kin-nisemaks ja endassesuletumaks muutub maarahva elu. Mehise sündmuste eepika asemel areneb naiselik meeleolude-lüürika.“

On selge, et säärases olukorras — sajandite möödumisel ja sugupõlvete vaheldudes — iseseisvusaja kujuteldavad rahvaluulelised pärandid pidid pikka-mööda, kuid sihikindlalt degenerereeruma, ununema ning lõpuks tundmatuseni muutuma. See orjastatud rahvas polnud enam võimeline harrastama suurejoo-nelist ja võimast eepikat, milline oli moes tollal Lääne-Euroopas ja kajastus Soomeski. Kui enne oli ülistatud sangartegusid, siis halisetakse nüüd orja-elu; kui enne õhutatud sõjavaprust, siis õpetatakse nüüd pigemini, kuidas lahingus nahka päästa. Suh-tumised ja seisukohad muutuvad „eraelulisteks“, sub-jektiivseiks, lüürilis-halisevaiks, kus ainult ajuti elu-

rõõmu viirg läbi lööb — seegi orja oma. Kahjurõõmsalt kujutleb ori: oleks minu olemine — paneksin saksad santimaie, talupojad tantsimaie! Ja veel enam:

Jakob Hurt.

vähemalt kord tuleb aeg, kus orja taevas ülendakse, härrat põrgus alandakse!

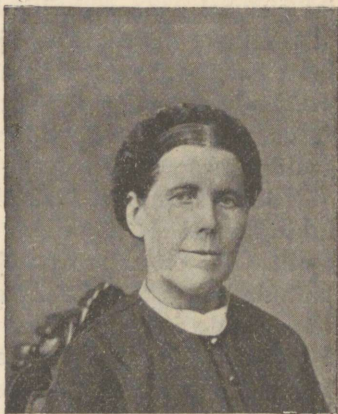
Ristiusu maksmapanuga anti hoop senisele mõtte-

maailmale, kuid ühtlasi ei avatud rahvale võimalust uut positiivset mõttemaailma kujundada. Paganlike usukäsituste asemele astunud kristlikud mõisted jäid talle võõrkeelses kuulutuses hämaraiks — mitte üksi katoliku ajal, vaid pärast sedagi. Ristiusu vastuvõtmine mõjus esmajoones ainult ses suunas, et paganluse positiivsed mõisted nüüd negatiivseiks muutusid. Teiselt poolt sisendasid toored vallutajad rahvasse omad demonoloogilised kujutelmad ja ebausukombed. Tulemusena on võidud kogu Baltikumi nimetada keskaegse saksapärase maagia ja nõiausu tagamaaks. Nii orjas see rahvas ahneid härrasid, tegi kaasa ametlike ristiusu kombeid, vabises poolametliku nõiausu paelus ja kummardas salaja endiselt oma pühi puid ning allikaid. Muidugi ei püsinud aeg sajandeist sajandesse liikumata, kuid orjarahva väljavaateid ei muutnud palju poliitilised murrangud ega ülemate isandate vahetused: kohalikuks võimuks jäi ikka saksa aadel, moodustades oma eesõigustega iseriigi ükskõik millises riigis.

Aga just sel ahistav-ühetoonilisel taustal on sündinud suur eesti rahvaluule looming. Nagu Lääne-Euroopas ja Soomes, nii on Eestiski selle loomingu hiilgeajaks arvatud a. 1300—1500. Keskuses katoliku aja mõttekujutused, eel pisut iseseisvusaegseid pärandeid, järel rohkesti uueaegseid ja koguni modernegi mõjundeid — neist aineist moodustub eesti rahvaluule maailm. Kuid hoolimata neist ebakohaseist tekkimistingimustest on see maailm ometi haruldaselt suur ja oma korduvuseski mitmekesine.

Selle luule väärtuslikem ja kindlama vormi tõttu objektiivsemalt hinnatavaim osa on rahvalaul. Ühes selle liigi kaunimas näites — „Ilo laulus“ jutustatakse, kuidas Ilo jõgesid ja välju mööda sõidab, „sõnad sõe-

laga süles, laulud lõngaga kaelassa“. Mehed ja naised kutsuvad teda endaga, kuid ta liitub noorte tütarlastega. See noorte naiste eelistamine laulumuusi poolt, kelle nimi tähendab ühelhoobil ilu ja rõõmu, on iseloomulik. Sest eesti rahvalaulikute enamik on just naised, milline asjaolu omakorda on määranud ka laulude laadi. See on peamiselt lüüriline luule, kuna eepilised kalduvused pole välja arenenud. Ta piirdub lühemate vormidega ega eelda suuremate jutustavate tsüklite sündi. Nii palju kui leidubki eepilisi laule, tegelevad need enamasti kosjade, abiellumise ja üldse mehe ning naise vahekordadega. Tihtipeale teeb laulik enese neis lugudes peategelaseks, et aga oma südame lüürikat laulda. Isegi harvad müüdilised teemad ja kangelaslookavandid võtavad sama hapralt-lüürilise vormi. Ja sama pehme ning kodune laad on eriti Setumaal harrastatud piibliainelistel legendidel. Igatahes sel eepikal puudub Väinämöise, Lemminkäise või Kullervo tsüklite karm kontuur ning mehine dünaamika. Sellevastu on eesti rahvalaulik eriti viljakas puhtlüürilisel alal. Siin käsitleb tema eeskava argielu hommikust õhtuni, võimalikke elujuhtumusi kätkest kalmuni, alates laulu enese ülistusega, iga-

Rahvalaulik Epp Vasar,
kellelt M. Veske 12 000 värsirida
üles kirjutas.

suguste tööde ja tähtpäevade kajastusega ning lõpetades kiige-, tantsu-, jooma- ja pilkelauludega.

Eesti rahvalaulu värsimõõt ja vorm põhjeneb peamiselt neljajalgtsel trohheusel ning kasutab ilustamisvahendeina alliteratsioone ja parallelisme. Keeleliselt on see luule arhailine, leiame tihtipeale vanu, kirja-keeles juba puuduvaid sõnatüvesid, samuti kui sõnad ise on veel vanema kuju säilitanud. Eesti rahvaluule viljakamaid alasid on põhjas Viru- ja kagus Setumaa, jaolt ka Pärnu- ning Viljandimaa. Eriti on rahvalaul kreeka-katoliku usku Setumaal, kuhu raamatuline haridus alles meie päevil on tungimas, alles eluline ja avaldub isegi veel päevakajalises värskes loomingus.

Selle sajandite taha ulatuvate traditsioonidega luule kõrval ei tule ometi unustada ka uuemat rahvalaulu. See on nähtavasti juba XVIII sajandil kirikulaulude ja peamiselt saksa rahvalikkude ballaadide, romansside jne. eeskujust alguse saanud ning arenenud kunstlühirikat jäljendades tänapäevani. Oma eeskujude kohaselt on ta vahelduva värsimõõduga, varustatud lõppriimiga ja jaguneb salmidesse. Haledate ballaadide ja magusa armulühirika kõrval on ta harastanud ka päevakohaseid aineid ja tõlgitsenud laiade hulkade suunavõtmisi, eriti teravil ühiskondlikel murranguil, nagu rahvusliku ärkamise või hiljem sõdade ning revolutsioonide ajal. Neil puhkudel on tema sagedamaks vormiks riimitud paarisrealine vemmalvärss.

Kuna vanem rahvalaul juba oma vormi tõttu on olnud iseseisvam ja alalhoidlikum, siis kannab eesti rahvaluuleline proosajutustus enamvähem rahvusvahelist ilmet, nagu kõikjal. Siin korduvad samuti müüdlised riismed, tekkelood, jutud kangelasist, kuninga-poegadest, vaeslastest, elajatelood, kohalikud ja aja-

loolised pärimused. Eriti avaldub aga eesti muinasjuttudes just keskaegne ebausua maailm oma luupainajate, krattide, libahuntide, rahaaugu-, katku-, kuradi- ja nõialugudega. Kuna vanemas rahvalaulus on vastastikku vahetuskaupa aetud peamiselt Soomega, — kolmandikku „Kalevala“ ainetikust ongi loetud eesti-päraseks, — siis on muinasjuttude tegemist peamiselt saksa ja vene mõjudega. Sõltudes ikka igakordse jutustaja annist ja oskusest, pole eesti muinasjutt eriti kunstiväärtuslikku kuju võtnud. Isegi rohkearvulised üht ja sama isikut, nagu Kalevipoega, Suurt Tõllu või Kaval-Antsu ja Vanapaganat, käsitlevad lood pole rahva suus ühtlasteks tsükliteks kujunenud.

Peale rahvalaulude, muinasjuttude ja muistendite tuleb mainida veel rahva tarbekunstilist sõnaloomingut nõiasõnade, vanasõnade ning mõistatiste näol, millel rohkesti kokkupuuteid teiste rahvaste vastavate rahvaluule liikidega.

Eesti üleskirjutatud rahvaluule ulatub hiigla määrani. Esimesed rahvalaulu read märgiti kirja juba a. 1695 Chr. Kelch'i kroonikas „Liefländische Historia“. Sellele järgnesid üksikud näited antoloogias, grammatikais ja ajakirjades, kuid alles XIX sajandi algupoolel algas sihikindlam korjamine, mis muutus sama sajandi lõpul üldrahvuslikuks suurettevõtteks. Esinesid korjajad nagu A. Fr. Knüpffer, F. J. Wiedemann, Fr. R. Kreutzwald, siis J. Hurt ja M. Veske, veelgi hiljem aga M. J. Eisen, O. Kallas, W. Anderson, S. Sommer ning paljud teised. Pastor Jakob Hurt, kes seni omal käel ja Eesti Kirjameeste Seltsi kaudu oli juba hulga rahvaluulet kogunud, kutsus a. 1888 ajalehtede kaudu laiemaid ringkondi kõigis kihelkondades järjekindlale korjamisele. Üleskutse tagajärjed olid üllatavad: Hurt leidis umbes 1100 abi-

list üle kogu maa, kes talle järgneva paarikümne aasta jooksul rahvaluulet kogusid. A. 1904 sisaldasid Hurda kogud juba umbes 45 000 laulu, 10 000 muinasjuttu ja muistendit, 52 000 kõnekäänu, 40 000 mõistatist, 60 000 ebausupunkti. Kuid korjamine jätkus ka pärast „vanavara aidamehe“ Hurda surma (1906) ja on jätkunud, kuigi vähemate tulemustega, tänapäevani. A. 1927 asutati Tartus eriline Eesti Rahvaluule Arhiiv, millesse paigutati nii Hurda kui teisedki suuremad kogud. A. 1932 sisaldas see arhiiv üle kolmandiku miljoni lehekülje rahvaluulet, kuid ühes veel mujal leiduvate kogudega arvatakse see arv juba üle 400 000 lehekülje tõusvat. Säärane massiline osavõtt korjamistööst seletab nii saagi suurust ja teisendite paljust kui ka vahel väheteaduslikku ülesmärkimisviisi.

Kuna korjamine ise nii suurejooneliselt on läinud, siis on korjatud materjalide läbitöötamine ja trükis avaldamine tööjõudude ning aineliste võimaluste vähesuse tõttu edenenud palju visamini. Varasemaist väarikamaist rahvaluule väljaandeist olgu mainitud H. Neus'i ja M. Veske kogud ning Hurda „Vana kannel“ möödunud sajandil. Alles a. 1904—07 sai Hurdal võimalikuks Soome Kirjanduse Seltsi abil välja anda kolm monumentaalset kogu „Setukeste laule“ ja a. 1926—32 on Eesti Kirjanduse Selts avaldanud kaks pea samaulatuslikku köidet „Eesti rahvalaule“. Rahvaluule uurimise alal on kodumaistest teadusmeestest töötanud J. Hurt, M. J. Eisen, O. Kalas, W. Anderson, O. Loorits jt.

Rahvaluule pole seni eesti kunstkirjandusse küllalt ulatuslikku mõju avaldanud. Põhjuseks on see, et meie kunstkirjanduse algatajad ja varasemad viljelejad liiga kaugel olid rahvaluule mõistmisest ning

nende traditsioone hiljem oli raske muuta. Alles ärkamisajast peale on püütud kirjandust rahvaluulele lähendada, kuid isegi nüüd mõisteti viimast liiga ebaehtsalt, et see lähenemine oleks võinud usaldatav olla. Igatahes on rahvaluule harrastuse seni suurimaks tulemuseks olnud Kreutzwaldi „Kalevipoeg“. Nüüdis-

J. Hurda ja teiste rahvaluulekogud Eesti Rahvaluule Arhiivis.

aegseist luuletajaist on G. Suits, V. Ridala ja M. J. Eisen kõige rohkem kasutanud rahvaluule aineid ning vormivahendeid. Kuid peab oletama, et rahvaluule viljastav mõju nii eesti kirjandusse kui üldse rahvuslikku haridusellu alles ees on.

II. Kirjanduse alged.

Kui eesti rahvaluule on esitatud sellises hämmastavas külluses, siis seda kehvem on kunstkirjandus oma varasemal arenemisastmel.

Tõenäoliselt pole muistse iseseisvuse aegseil eestlasil mingit oma kirja ega runotähti olnud. Isegi *sirvilauad* — rahvapärased puust kalendrid — on sündinud nähtavasti alles orjapõlve ajal ja võõrastel eeskujudel, niisama ka n. n. õuemärgid — omaniku kuuluvust osutavad lõiked majapidamise-, põllutöö-, kalastamise- jne. riistadel. Sellepärast ei või siis eestlaste eneste poolt kirja pandud kirjandusest enne iseseisvuse kaotust kõnelda. Pärast seda langes aga rahvas seisundisse, milles tal polnud võimalusi ega eeldusi üldse kirjatähga tegemist teha. Kui siis eestikeelset teksti hakati kirja panema, siis esialgu ainult võõraste poolt ja kaua aega ka ainult võõraste jaoks. Ning seegi sündis alles sajandeid pärast iseseisvuse kaotamist.

Tõsi küll, üksikuid eestikeelseid nimesid, sõnu ja lauseid on juba kohe vabadusvõitlusele järgnenud ajal üles märgitud. Nii esineb neid Läti Henriku „*Origines Livoniae's*“, mis kirjutatud XIII sajandi algupoolel; samuti sisaldab vist a. 1241 koostatud „*Liber Censu Daniae*“ Eestimaa leht pool tuhat kohanime Põhja-Eestist. Need üksikud napid märkmed pakuvad aga ainult keelelist huvi, kuid nendega ei või veel alata eesti kirjanduse ajalugu. Selle alguseni jõuame alles kolm sajandit hiljem, ja ka siis veel õige vähenõudlikus ulatuses.

Eesti vanem kirjutatud kirjandus on vaimuliku sisuga. Kuid keskaegne katoliku kirik ei hoolinud palju oma õpetuse rahvale tajutavaks tegemisest. Eestis hakkas ta alles siis sellele mõtlema, kui usupuha tema enda seisukohta ähvardas ja vaja oli seda laiades hulkades kindlustada. Teiselt poolt oli ründava reformatsiooni esimeseks relvaks just rahva keelne jumalasõna. Ja nii langebki eestikeelse kirjan-

duse tekkimine nende kahe vastase — katoliikluse ja protestantismi — ägedasse võitlusaega Eestis, s. o. XVI sajandi algupoolde. Kuid olgu kohe öeldud, ükskõik, kas olid selle kirjanduse soetajad katoliiklased või protestandid, nad soetasid seda eneste jaoks, et oleks hõlpsam oma õpetust rahvale kuulutada, mitte aga rahvale lugemiseks. Sest kui veel XVI sajandi lõpus leidus täitsa kirjaoskamatuid köstreid, mis siis laiadest hulkadest rääkida! Sellepärast olid ja jäid need esimesed kirjanduslikud katsed peamiselt käsi-kirjadesse. Kuna autorid olid nõrga keeleoskusega muulased, siis on ka nende tööd sedamööda.

On andmeid, nagu oleks Saare- ja Läänemaa piiskop Johannes IV Kievel juba a. 1517 katoliku katekismuse lasknud eesti keelde tõlkida. Kuid kuna sellest mingeid jälgi pole leitud, siis tuleb esimeseks seni säilinud seda laadi tööks pidada ikkagi umbes a. 1524—30 valmistatud n. n. Kullamaa käsikirja. Selle autoriks oli Kullamaa katoliku kirikhärra Johannes Lelow ja see sisaldab konarlikus eestikeelses tõlkes Meie isa, Ave Maria ning Usutunnistuse. Selle käsikirja põhjal arvatakse, et seks ajaks juba mingi kiriklik kirjakeel oli kujunenud, mis oli rahvale küll peaaegu arusaamatuseni võõras. Sellisena jäi see ka paariks sajandiks maksma, muutudes ainult pikka-mööda nõtkemaks ja rikkamaks.

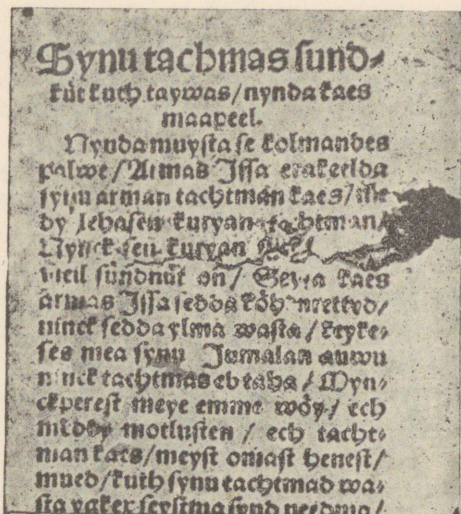
Igatahes andis usupuhastuslik murrang end varsti ka eesti kirjanduses tunda. Sest 25. augustil 1535 ilmus Hans Lufft'i juures Wittenbergis trükist esimene teadaolev eestikeelne raamat. See on alasaksa- ja eestikeelne luteri usu katekismus, mille saksakeelse osa kirjutanud Tallinna Niguliste kiriku pastor Simon Wanradt ja tõlketöö teinud Püha Vaimu koguduse eesti soost hingekarjane Johann Kõll

(K ö 11). Teos on olnud umbes 140 lehekülge suur, kuid siamaale on säilinud ainult 11 lehekülge, ja needki tänu asjaolule, et neid on kasutatud ühe vana raamatu köitematerjaliks. Seal on nad Eestimaa Kirjanduse Seltsi raamatukogus alles 1929. a. avastatud. Et see raamat nii hiliseni täiesti tundmatuks jäi, on arusaadav, kui kuuleme, et ta kohe pärast ilmumist Tallinna magistraadi poolt keelatuks tunnistati ja hävitamisele määrati. Kuna tõlkija oli sünnipärane eestlane, siis on tema teos keeleliselt loomulikum kui veel sajandi võrra hiljem ilmunud raamatud. Ja peamiselt keelelisest seisukohast peamegi seda hindama.

Igatahes oli eestikeelsele trükikirjandusele alus pandud juba a. 1535 — nii siis koguni pisut varem kui Eesti naabreil (Soomes a. 1542, Leedus 1547, Lätis 1585). Kuid lisa sellele ei tulnud nii pea. On küll teateid, et XVI sajandi keskel Tartu pastori Fr. v. Witten'i poolt väike Luteruse katekismus eesti keelde tõlgitud, kuid sellest pole jälgi jäänud, samuti kui selle sajandi lõpul alanud vastureformatsiooni mõjul valmistatud jesuiidipaatrie J. A. Weltherus'e ja W. Buccius'e katoliku kiriku käsiraamatuist. On säilinud vaid mõned selleaegsed eestikeelsete ametivannete, seadusekatkete ja tunnistuste käsikirjalised tekstid.

Elati rahutuid aegu: usupuhastus võttis võimust, saksa mõõgavendade riik lagunes. Aastal 1600 kuulusid Eestimaa manner ja Hiiu- ja Saaremaa rootslasile, taanlasile ja Liivimaa poolakaile. Kuid just selle daatumiga on seotud eesti kirjanduse esimese suurema mälestusmärgi sünd. Aastail 1600—06 pidas nimelt pastor G e o r g M ü l l e r (umb. 1575—1608) Tallinnas Püha Vaimu kirikus 39 eestikeelset jutlust. Nende jutluste suur käsikiri avastati a. 1884 Tallinna linna arhiivis ja avaldati a. 1891 trükis. Georg Müller oli

haritud hingekarjane, ta mainib oma jutlustes antiikseid suurmehi, kuid käsitleb ka päevakorras olevaid nähtusi. Me kuuleme neist nii Rootsi-Vene-Poola vahelise sõja koledustest, nälja- ja katku-ajast Tallin-

Näide Wanradt-Kölli katekismusest.

nas kui ka tollaegseist haridusoludest. Mülleri eesti keel on barbaarne, täis saksa- ja ladinakeelseid sõnu, kuid osutab ühtlasi vanemaid, osalt veel soome keelele lähemaid vorme. Kokkuvõttes on Mülleri käsikiri väga tähtsaks allikaks eesti kirjakeele kujunemise uurimisel.

Et tollaegsetele hingekarjastele suuri raskusi tegi eestikeelsete jumalateenistuste pidamine, siis olid neil vastavad tõlked tarvitada. Nii leiti a. 1909 Turu toomkiriku arhiivist paarikümne-leheküljeline käsikiri

Kuid sääraseid käsikirju oli noil ajal kindlasti rohkemgi liikvel, mida hingekarjased vastamisi üksteiselt laenasid, ära kirju valmistasid, muutsid ja täiendasid. See oli igatahes eestikeelse kirjandusliku tegevuse harjutuseks ja aitas kaasa kirikliku kirjakeele kujunemisele.

Kuid järgmiste trükiteosteni jõuame ikkagi alles ligi sada aastat pärast Wanradt-Kõlli katset. Ja siis olid ka olud soodsamaiks muutunud. Eesti rahvas elas küll endises orjuse pimeduses, kuid a. 1625 oli Rootsi valitsus Eesti mandri enese alla ühendanud, pikem rahuaeg alanud ja a. 1632 Tartus ülikool avatud, mis — vähemalt teoorias — oli mõeldud ka eestlaste jaoks. Igatahes tundub tõsist tahet ka maa pärisrahva eest hoolitseda. Kirjanduses sündis see ikkagi alles kaudselt, s. o. raamatuid ei kirjutatud veel rahvale, kes neid osta ega lugeda ei suutnud, vaid käsiraamatuiks neile, kes pidid rahva vaimuelu eest hoolitsema, kuid seda puuduliku keeletundmise pärast ei võinud. Sellepärast kannavadki tolleaegsed trükiteosed harilikult saksakeelseid pealkirju, kuigi nende sisu on kas osalt või täielikult eestikeelne.

Nüüd alanud ajastut kutsutakse harilikult „Stahli ajajärguks“, tema peakuju Heinrich Stahli (surn. 1657) järgi. Stahl oli Põhja-Eestis kirikuõpetaja ja praost, lõpuks Narvas Ingeri ja Alutaguse superintendendiks. Kirikuolusid korraldades tutvuski ta lähemalt kisendava vajadusega eestikeelse kirikukirjanduse järele. A. 1632—38 ilmus tema poolt Tallinnas neljaosaline „Hand- und Hauszbuch für das Fürstenthumb Ehsten In Liffland“, mis sisaldab peatükkide, palvete, ristimise-, laulatamise- ja matmise-sõnade tõlkeid, 144 kirikulaulu, evangeeliume, epistleid jne. Samuti avaldas ta a. 1641—49 neljaosalise

suure jutluseraamatu „Leyen-Spiegel“, mille ühel leheküljel eesti-, teisel saksakeelne tekst. Sisuliselt on Stahl kuivem kui Müller, ta keel on konarlik ja barbaarne. Kuid et tema raamatud trükkis ilmusid, — kaua aega peetigi ta „Hand- und Hauszbuch'i“ üldse esimeseks eestikeelseks trükitud raamatuks, — siis oli nende levik ja mõju suur. Nii saigi Stahlist põhjaeestilise kirikukeele ja ühes sellega ka kirjakeele põhjendaja.

Samal ajal avaldas Riias pastor J o a c h i m R o s s i h n i u s Stahli raamatuile vastava teose „Catechismus Dr. Martini Lutheri, Evangelia und Episteln“ (1632). See oli kirjutatud Lõuna-Eesti murdes, mis sai siin oma kohast traditsiooniks. Sellega jagunes eesti kirjakeel kaheks, milline asjaolu nõrgendas enam kui kaheaja aasta jooksul juba niikuinii nõrka kirjanduslikku tegujõudu. Kummagi maaosa kirikuis ja tekkivais koolides valitses erikeel, samuti kui paralleelselt ilmusid kiriku- ja kooliraamatud, kunstkirjanduse katsed, jah, esimesi ajalehtigi! Mõlema murde jaoks ilmusid iseseisvad grammatikad, nii Joh. Gutsleffi oma (1648) tartu ja H. Gösekeni (1660) ning Joh. Hornungi oma (1693) tallinna murde jaoks. Näis, nagu oleks pidanud väike eesti rahvas jagunema veel keeleliseltki kaheks pisirahvuseks.

Igatahes läks pärast Stahli ja Rossihniust eesti kirjanduse soetamine juba elavamaks. Stahl oli a. 1637 avaldanud esimesed kirikulaulud trükkis, küll väga tui-
mad, ilma kindlama rütmi ja riimita. Just värsivormis pidi aga varsti ka eesti ilmliku kirjanduse alal esimesi katseid tehtama. Kuid needki polnud mõeldud veel rahvale, vaid muukeelseile härrastele enestele. Rootsi aja õhkkond Tallinnas näis seesuguseks aja-
viiteks kohane olevat. See oli mingi algaegne esto-

fiilsuse meeoleolu, mis pani Saksamaal sündinud Tallinna gümnaasiumi kreeka keele õpetajat Reiner Brocman'n'i (1609—1647) väitma: tehku teised, mis tahavad, tema kirjutab eesti keeli! Või mis laskis samuti Saksamaal sündinud pastor Georg Saleman'n'il (1597—1657) kuulutada:

Kuhle Sax nühd tahs mahsannat,
Kui sihn laulwat nohrt ninck wannat.

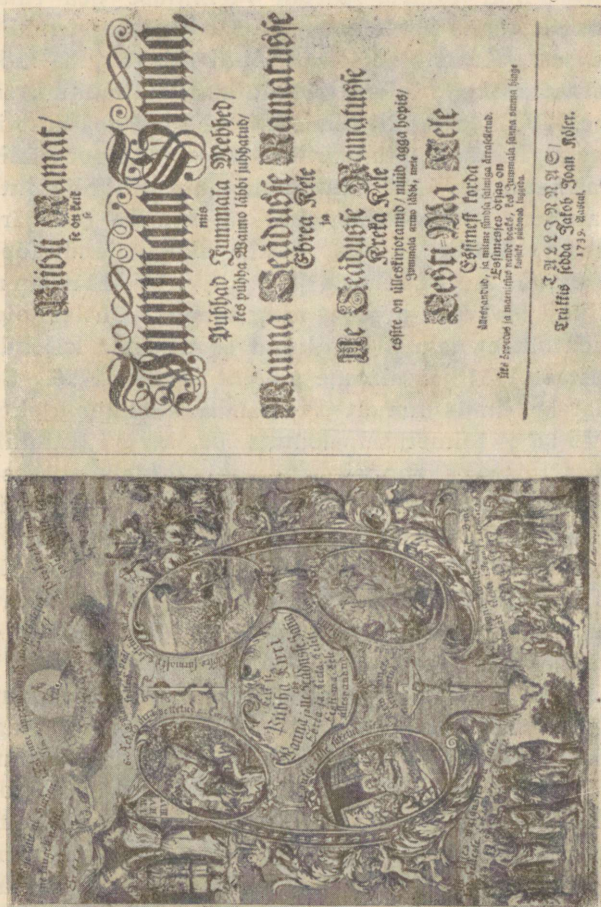
Ja nii siis sündiski Tallinnas eestikeelne ilmlik kunstlöörika sama Brocmani ja Salemani, Josua Möllenbeck'i, M. Gilläus'e, G. J. Laurentius'e ning mõne teisegi poolt. Need olid peamiselt juhusluuletised, tehtud mõne auväärt pürjeri pulmade või matuste puhul, võttes vormilist eeskuju saksa värsiteoreetikult Opitz'ilt eneselt. Pulmaoodid trükiti vahel pidulikul kujul ja kanti arvatavasti niisama pidulikult ette. Need on vormilt naljatlev-puised, sisult aga tihti rõvedad. Igatahes on see eesti keelt harrastav muulastest laulikute kool Tallinnas XVII sajandil huvitav nähtus. Ja küllap aitas ta omapooltki eesti keele värsivõimelisemaks painutamisel kaasa, nii et samal sajandil ka kirikulaulude soetamine edasi läks. Nii ilmus a. 1656 mitme autori ühistööna tallinnakeelne, a. 1685 Adrian Virginiuse (1663—1706) poolt tartukeelne ja a. 1695 Joh. Hornungi (umb. 1660—1715) poolt jälle tallinnakeelne lauluraamat. Need kõik olid tarvitamiskõlvulisemad kui Stahli oma.

Pärast reformatsiooni lõplikku võidulepääsu oli esmajärguliseks ülesandeks kogu pühakirja rahvale kättemuretsemine ta enda keeles. Rootsi valitsuse suurem rahvasõbralikkus ja maal valitsev rahu soodustasid seda suurüritust. A. 1684 saabus kuninglik käsk-

kiri tõlkida piibel tallinna ja tartu keelde. A. 1686 ilmus tartukeelne Vastne Testament Adrian Virginiuse tõlkes, ja sellega oli lõuna murre esikohale tõusnud. Piibli tõlkimiseks põhja murrdesse korraldati mitu n. n. piiblikonverentsi, esimene neist a. 1686. Kuna neil nädalate kaupa koos istuti, kirjakeele küsimusi arutades, siis võiks konverentse endid mingisuguseks eesti kirjanduslikuks ürgakadeemiaks nimetada. Kuid tõelist kasu neist polnud, sest osavõtjad ei leppinud kokku, kuna enamik Stahli iganud keelest kinni pidas ega eriti B. G. Forseliuse ja J. Hornungi uuendusist kuulda ei tahtnud. Liiatigi tuli Põhjasõda vahele. Alles a. 1715 ilmus tallinna keelne Uus Testament ja alles 1739 kogu Piibel. Selle suurteosega oli ajajärgu programm täidetud ja ühtlasi põhja murre jälle esikohale tõstetud, kuigi lõunamurdeline kirjandus sellest hoolimata jätkus.

Nagu öeldud, oli aga vahepeal Põhjasõda olnud, ja Uusikaupunki rahuga a. 1721 liideti Eesti Venemaaga. See oli saatuslikuks hoobiks eestlaste paremale väljavaateile Rootsi valitsuse all. Maa oli kohutavalt rüüstatud, ja kes talupoegadest pärast sõda, nälga ning katku veel elus olid, need langesid raskesti orjapõlve kui kunagi varem olnud. M. s. hävitati ülikoolilinn Tartu põhjalikult ja kogu elanikkond viidi Venemaale vangi. Ometi võlgname just sellele traagilisele sündmusele esimese sünnipärase eestlase kirjutatud luuleteose — K ä s u H a n s (Hans Kes) oli a. 1700—30 Puhja kihelkonna köstriks. Pärast Tartut tabanud kohutavat õnnetust kirjutas ta pikema tartumurdelise jeremiaadi, mille kaudseks eeskujuks oli küll Jeruusalemma hävitamisluu, kuid mis sisult siiski algupärane. Selle esimese

eestipärase klassilise teose kõik 32 kaheksarealist salmi lõpevad refrääniga: „Oh ma vaine Tarto Liin!“

Piibli väljaandmine oli ainus suurem kirjanduslik ettevõtte, mis teostati veel lähemal ajal pärast Põhja-

Esimese eestikeelse Piibli palge- ja tiitelleht.

sõda. Muuks polnud enam tegijaid ega tarvitajaidki. Enam kui kaks kolmandikku pastoreist oli katku surnud, — Piibli tõlkija Adrian Virginiuse pea raiuti Tartus venelaste poolt maha, — rahvas toorenenud ja viletsuses. Kuna Rootsi aja lõpul oli ka juba mõni rahvaraamatukene laiematele hulkadele ilmunud, siis leiame XVIII sajandi nimestikest terve rea aastaid, kus midagi muud pole märkida peale paaripoognalise tähtraamatu. A. 1739 ilmus küll esimene ilmlik juturaamatukene, mida kutsutakse ta esimese töö järgi „Hanso ja Mardi jutuks“; kuid alles sajandi lõpul tulid Fr. G. Arvelius'e ja Fr. W. Willmann'i õpetlikud lookesed proosas ning salmis. Ühtlasi olgu tähendatud, et esimene säilinud eestikeelne kalender on aastast 1731 ja esimene ajaleht aastast 1766. See nädalaleht ilmus nimelt Põltsamaa alevikus doktor P. Wilde toimetusel, kandis pealkirja „Lühhiike õppetus, mis sees monned head rohhud täeda antakse“ ja sisaldas arstiteaduslikke kirjutisi ning nõuandeid. Juba lähem nüüdisaegse ajalehe mõistele näis olevat pastorite G. Oldekopi ja Joh. Ph. v. Roth'i poolt a. 1806 asutatud tartukeelne „Tartoma Rahva Näddali Leht“. Kummastki lehest olla ilmunud 41 numbrit, kuid viimasest pole ühtki säilinud.

Oleme heitnud põgusa pilgu eesti kirjanduse arengule tema kolme esimese sajandi jooksul. Nagu nägime, pole siin tegu õieti kirjandusega, vaid ainult eeltööga kirjanduse tekkimiseks. See aeg pole loonud hiljemini hinnatavat klassikat, vaid arendanud ainult kirjakeele ja õigekirja aluseid. Peale mõne juhusluuletise pole siin sündinud ühtki algupärast teost, vaid tegu on olnud ainult tõlkimise, mugandamise, suupärastamisega. Peale Johann Kõlli ja Käsu Hansu on kõik kirjamehed olnud muulased. Nagu

autorid ise olid sotsiaalselt, tõuliselt ja keeleliselt võõrad, nii jäi rahvale võõraks ka nende kirjandus. Isegi keeles valitsesid sootuks võõrad — ladina ja saksa — seadused ning põhimõtted. Kuis oleks siin kirjanduse kaudu võinud kõnelda rahva tõuhing, kui kirjanikku ennast eraldas rahvast ülepääsmatu kuristik! Anti ainult orjarahvale, mis leiti talle kõige rohkem vaja olevat: algelisimat usulist, kõlblat ja praktilise elu nõudeid jälgivat lugemist.

Kuid nagu ikka, nii ei saa ka seda eeltööd alahinnata. Sest järgnev areng võis toetuda ainult sellele põhjale, nii hea või halb kui see oli.

III. Estofiilide aeg.

Eesti rahva olukord oli XVIII ja XIX sajandi vahetusel raskem kui kunagi varem. Protestantismi oli küll rahvasse süvendatud ja haridusalgete eest pisut hoolitsetud. Kuid samal ajal oli orjapõlv aina kasvanud ja ühes sellega üldine viletsus. Kui aga mainitud sajandite vahetusel ometi värskemat tuuletõmbust tundub, siis välistel, rahvusvahelistel põhjustel. Prantsuse valgustusaja vaim vallutas tasahilju maailma, suur revolutsioon äratas hirmu ja armu massi vastu, Napoleon raputas Euroopa rahvaid tarretusest, ja lõpuks tõstatas sellesama Napoleoni väärmine rahvuslikku vaimustust. Kõigest sellest ei teadnud eesti orjarahvas küll peaaegu midagi, seda enam aga teadsid tema maised ja vaimsed valitsejad. Need uued mõttevälgatused tungisid ka Baltimaa kopitanud õhkkonda, eriti sellepärast, et tollal balti-saksa noorsugu oma kõrgema hariduse pidi omandama välismaal. Pikapeale näeme siingi aadlikke — pärisorjuse vaenlasi ja pastoreid — voltaire'iaanlasi. Ning vabameel-

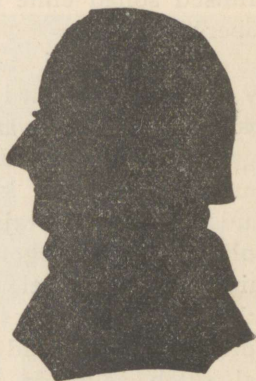
sest ideoloogiast oli puudutatud kogu ühiskond — kuni Aleksander I-ni troonil. Tõsi, feodaalsed ülemkihid ei mõelnudki veel midagi vabatahtlikult käest anda. Kui seda ometi sündis, siis pika võitluse järel ja võimaliku omakasu kaitsmisel. Just selle tagajärjeks oligi eesti talupoegade vabastamine a. 1816 ja 1819, kuid ilma maata ning muu elamisvõimaluseta kui ikka nendesamade mõisnikkude voli all. Rohkem juba võisid ja tahtsid üksikud isikud haritlaskonnas. Ja nii näemegi seal suuremat huvi tõusvat rahva sotsiaalse ja vaimse seisundi vastu, kas inimsuslikel lükkeil, praktilisil kaalutlusil või lihtsalt teadushimu pärast. Sündis rahvasõbralikkuse, estofiilsuse ideoloogia. Selle kandjad ja arendajad olid algul ainult muulased, osalt isegi välismailt saabunud. See liikumine moodustab olulise ülemineku ajastule, mil eesti rahvas lõpuks ise jälle võimalust ja jõudu leiab oma vaimuelu arendada.

„Eesti sõprade“ põlve kesksemaks kujuks oli Johann Heinrich Rosenplänter (1782—1846). See Pärnu pastor pole ise küll midagi nimetamisväärset eesti keeli kirjutanud, kuid seda enam töötanud selle keele ja kirjanduse edendamiseks ning teisi sellele tööle äratanud ja organiseerinud. A. 1813—32 andis ta välja eesti keele uurimisele ja harimisele pühendatud ajakirja „Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache“. Peale puhtkeelelise, rahvaluulelise ja arvustusliku materjali sisaldas see ajakiri ka põhimõttelisi seisukohavõtteid eesti keele seisundi ning õiguste kohta. Rosenplänter nõudis, et ainult tallinna murre kirjakeeleks arendataks, soovitas gümnaasiumides ka eesti keele õpetamist ja avaldas ühe ajakirja vihu vastava lugemiku kujul. Oma ajakirja ümber koondas Rosenplänter kõik estofiilide

põlve väljapaistvamad tegelased; teise vihu ilimumise aegu oli tal juba 27 kaastöölist. See ajakiri, mida Rosenplänter suurte aineliste ohvritega 20 aastat toimetas, on tänapäevani jäänud klassiliseks tähiseks eesti keele ja kirjanduse arenemisloos. Rosenplänteri mõju oli nii keskne, et isegi Pärnu linn tema tõttu mõneks ajaks eesti vaimuelu keskuseks muutus.

J. H. Rosenplänter

O. W. Masing.

Nagu öeldud, olid Rosenplänteri ettevõttega enam-vähem seotud teisedki selle ajastu kirjamehed. Nende hulgas tuleb mainida kõigepealt Otto Wilhelm Masingut (1763—1832). Ta mõistis maast madalast hästi eesti keelt, õppis Saksamaal usuteadust, rändas pikemalt Lääne-Euroopas ja oli siis kodumaal kirikuõpetaja. Kirjanduslikku tegevust algas ta alles 50-aastasena, kuid seda viljakam oli see siis, käsitades nii ilukirjandust kui rahvalikke teadmisi.

A. 1812—25 andis ta välja ajaviitlikku ja õpetlikku ajalehte „Marahva Näddala-Leht“. Kui kaugele aga Masingu mõte eesti keele ja kirjanduse arenguvõimast ulatas, tõendab tema juba a. 1816 ilmunud teos „Ehstnische Originalblätter für Deutsche“, mis sisaldab esimese haritlastele määratud eestikeelse essee-katse. Tunduv osa Masingu tegevusest puudutab just eesti keelt ja selle arengu eeldusi, ning tema see oligi, kes võttis tarvitusele eesti õigekirjas õ-tähe. Masingu viimsed sõnad enne surma olnud: „Ma olin isamaa sõber!“

Rosenplänteri aatehõimlane oli ka Johann Wilhelm Ludwig v. Luce (1750—1842), Saksa-maal sündinud, kasvanud ja hariduse saanud mees, kes aga Saaremaale asudes eesti kirjameheks hakkas ja oma autorinimena kirjutas „Johann Willem Luddi Ludse“. Koduõpetaja, pastor, mõisaomanik, raehärra, politseimeister, tegev arst, koolide inspektor ja veel mitme muu ameti pidaja, — kuid järe maailmale ikkagi kõigepealt eesti kirjanik. Tema vaimulikke ja puhtpraktilisi aineid käsitlevate rahvaraamatute kõrval tuleb eelistada tema „Sarema Jutto ramat'ut“, mille kaks osa (1807 ja 1812) sisaldavad lihtsaid õpetlikke jutustisi, kahekõnesid ja iseloomukujutisi ning mis omal ajal olid väga populaarsed. Mil määral aga Luce just estofiilsuse ideoloogiast oli kantud, seda osutab eriti tema püüd vastavat avalikku seltsi rajada. A. 1815 avaldas ta Rosenplänteri „Beiträge'des“ oma „Ettepaneku ühe eesti seltsi asutamiseks“, milles nuri-seb, et kaasaegne akadeemiline seltskond Eestis omavahel „oma maa keelt“, s. o. eesti keelt ei kõnele ja seda koguni alaväärtuslikuks ning edenemisvõimetuks peab. Säärase vaatekoha vastu võitlemiseks soovitaski Luce vastavat seltsi asutada; ja kui keegi teine asjast

kinni ei hakanud, siis asutas ta ise kaks aastat hiljem Kuressaares „Ehstnische litterarische Gesellschaft'i“. Oma liikmete vähesuse ja kõigist kultuurikeskusist eemaloleva asukoha tõttu ei suutnud see selts küll midagi nimetamisväärset korda saata ning lakkas asutaja surmaga üldse olemast. Kuid teda nagu teenäitajat ei tule ometi unustada, liiatigi et Luce ettepaneku avaldamise ajal kogu Baltimaal ega Soomeski veel ühtki kirjanduslikku seltsi polnud.

Kui eelmainitud estofilid alles kujutlesid, milline võiks olla ehtne eesti kirjanik, siis oli see tõeliselt juba Rosenplänteri kaastöeliste hulgas olemas, kuigi kaasaeg teda täielikult ei tunnud ega tunnustanud. See oli Kristjan Jaak Peterson, esimene puhteesti soost haritlane, teadusmees ja luuletaja. Ainult oma lühikese eluea (1801—1822) tõttu ei võinud ta eesti kirjandusele selleks saada, milleks omas eeldusi.

Kr. J. Peterson.

Peterson sündis Riias vabade, kuid kehvade vanemate lapsena, lõpetas seal gümnaasiumi ja siirdus Tartu, kus a. 1802, pärast saja-aastat vaheaega, oli jälle ülikool asutatud. Kuid kodumaal sai ta lühikest aega

olla, rändas siis jälle Riiga, kus töötas veel mõne aja ja suri. Ta oli varaküps imelaps, boheemlane ja töömees, võttis osa üliõpilasmürgleist, kandis tihti talumehe riideid ja nimetas end ise „maarahva laulikuks“. Juba 16-aastasena asus ta rootsi keele grammatika kirjutamisele, andis hiljem Riias heebrea, kreeka, ladina, vene, inglise ja saksa keele tunde, uurides ise samal ajal koguni Aasia ja Põhja-Ameerika pärisrahvaste keeli ning parandades suurt vene-saksa-prantsuse sõnaraamatut. Ta tõlkis Chr. Gananderi „Mythologia fennica“ (Soome muinasusundi) saksa keelde, milline tõlge ilmus Rosenplänteri ajakirjas. Just Petersoni vahetalitusel kodunesidki Eestis soome mütooloogilised kujud ja mõisted ning leidsid siin hiljem Faehlmanni, Kreutzwaldi ja teiste poolt edasiarendamist. Kuna teised toleaeagsed Eesti kirjamehed üldiselt lugejaskonna vastuvõtuvõimeid silmas pidasid, siis kirjutas Peterson õieti iseendale ja jäi ka ilukirjanikuna tähele panemata. Teda hakati hindama alles käesoleva sajandi alul ja tema luuletised, päevaraamat ning kirjad ilmusid ühises kogus alles a. 1922. Oma oodides ja idüllides jäljendab ta antiik-aja klassikuid ning saksa kaas-aja väarikamat luulet. Temaga algab enam kui saja aasta eest eesti kunstiväärtuslik lüürika. Millist kõrget seisukohta ta nõuab poeedile, seda näeme ta luuletisest „Laulja“; ja näitena tema uhkest lootusest tuleviku eesti kirjandusele mõeldes olgu siin toodud praeguses kirjaviisis mõned read luuletisest „Kuu“:

Kas lauluallikas
 Külmas põhjatuules
 Minu rahva meelese
 Oma kastet ei vala?
 — — — — —

Kas siis selle maa keel

Laulutules ei või
Taevani tõustes üles
Igavikku omale otsida?

— — — — —

Nende estofiilsuse ajastu tüüpilisemate esindajate kõrval tuleb aga mainida terve rida teisi, kes küll ideoloogidena pole nii tähtsad, sellevastu aga ilukirjanikena just seda pakkusid, mis nõudis nende ajajärk. Nõnda jutumehed Otto Reinhold v. Holtz ja Peeter krahv Mannteuffel, luuletajad Heinrich Wahl, P. H. Frey jt. Holtz'i jutustisist on huvitav „Jut on se Koroke, Öppetus on se Iwwa“ (1814) oma loodusekirjeldistega, mis osutavad juba sammu edasi eelmise sajandi skolastilisest mõtlemis- ja puisest ütlemisviisist. Krahv Mannteuffeli rahvasõbralikkust tunnistab eriti tema autori-märkus ühel ta raamatul: „Eesti-ma rahvas! Olgu se teile mällestuseks, et teie mo melest armsad ollete“.

Olgu tähendatud, et ka eesti teater ja näitekirjandus oma algusega sellele ajastule võlgneb. Esimene eestikeelne teatrietendus teatakse olnud Pärnus aastal 1816, kus kantud ette saksa soost teatritegelaste poolt v. Kotzebue' ja v. Knorring'i tükk „Der Talkus“. Samuti etendati seal a. 1824 tallinna näitleja P. A. J. Steinberg'i kolmevaatuseline lustmäng mugandatud ainel „Permi Jago unnenäggu“. Ka need teatrikatsed sündisid Rosenplänteri algatusel.

Nagu nägime, olid selle ajastu eesti kirjamehed, peale Kr. J. Petersoni ja pooleestlase Masingu, kõik alles sakslased. Orjapõlv oli veel nii lähedal, et eestlane ainult imekombel võis mingit haridust saada ja oma rahva heaks töötada. Kuid teistest pisut hiljem esinenud krahv Mannteuffeliga lõpebki sakslaste juhtiv osavõtt eesti kirjandusest. Varsti ei suutnud —

ega tahtnudki nad selles eestlastega võistelda. Sajandi esimeste kümnendite liberaalne meeoleu vahetus — kooskõlas üldise reaktsiooniga Euroopas — samasuguse tagasikiskumisega Eestis. Seda reaktsiooni kiirendas veel asjaolu, et see haritlaspõlv, kes välismaal vabameelsema hariduse oli saanud, juba kõrvale astus, aga kodumaine ülikool aina kitsarinnalist alahoidlust levitas. Üks eesti kirjandusliku arengu ajastu oli lõpule jõudnud. Kuid järgmine rajanes otse selle saavutusile ja arendas neid edasi. Seda järgnevat võibki nimetada noorema estofiilide põlve ajastuks. Sest vahe on esiotsa vaid selles, et eesti haritlaste eneste tegevusele asumisega senine ebamäärane estofiilsus teadlikumaks, aktiivsemaks ja rahvapärasemaks muutus. Kuid aluse olid sellele ometi eelkäijad pannud.

IV. Eelärkamisaeg.

Kuigi eesti rahvas XIX sajandi teise kümnendi lõpul isiklikust kuuluvusest mõisnikule vabanes, siis ei paranenud tema seisund esialgu ometi nimetamisväärselt. Ta oli saavutanud vaid „lindpriiuse“, millega ei suutnud oma vaesuses midagi peale hakata. Orjapõlve asemele oli tulnud n. n. teoorjus, s. o. talupoeg tasus oma maanatukese eest tööga. Endised kitsendused, ihunuhtlus ja igasugused alandused olid jäänud. Kui kibe oli see seisukord, osutavad just nüüd sagenevad talupoegade vastuhakkamised, n. n. „sõjad“, mis igakord veriselt lämmatati. Samuti näeme talupoegi varsti igasuguseist usuliikumisist meelegeitel kinni haaravat, kuni massilise vene usku minekuni ja „Kaananimaale“ — Sise-Venemaale,

Krimmi — väljarändamiseni, et aga maad ning tõelist vabadust saada.

Kuid see alul nii teoreetilisena paistev isiklik vabadus oli ometi aluseks, millel rahvas võis edasi areneda. Poole sajandi pikkuse teoorjuse jooksul suutsid vähemalt üksikud äärmisel pingutusel pisut varandust ja ühes sellega ka haridust omandada. Oli ju ka varem üksikuid vabu või poolvabu eestlasi olnud — nagu nägime Kr. J. Petersonistki —, kuid liiga vähe selleks, et mingit mõju avaldada. Liiatigi kadusid nad rohkem haridust saades sakslaste hulka. Nüüd aga avanesid omast soost haritlaskonna tekkimise võimalused, mis vähemalt aastakümnete pärast tunda andsid. Üksikud õnnelikumad ulatusid isegi ülikoolini ja sel teel avaramate väljavaadeten. Pole ime, et estofiilsuse huvid, mida muulased kas humaansusest või teadushimust olid rahuldanud, neile täitsa enda asjaks said. Ja akadeemilises õhkkonnas näemegi senist estofiilsuse liikumist jätkuvat, kuigi juba eesti-pärasel algatusel.

Kr. J. Petersoni olemine Tartu ülikoolis oli selleks liiga üürike, et ta sel alal oleks suutnud midagi algatada. Kuid samal ajal astus sinna ka teine eesti noormees, kelle osaks langes estofiilsest meeolust kantud akadeemilise ringkonna organiseerimine. See oli Friedrich Robert Faehlmann — orjusest vabastatud mehe poeg, eriõpinguult arst, kuid suure huviga nii oma rahva mineviku, keele ja kirjan-duse kui ka sotsiaalse seisundi vastu. Mõni aasta hiljem ilmus ülikooli ka Friedrich Reinhold Kreutzwald, kes alles poolteisekümne-aastase poisikesena oli priiuskirja saanud. Kuid peale nende kahe eestlase leidus siiski veel akadeemilise haridusega muulasi, kellel oli, kui mitte muud, siis teadus-

likku huvi selle maa ja rahva vastu, kus ja kelle keskel nad elasid. Igatahes leidis ülikoolilinnas võrratult rohkem eeldusi seda laadi seltsi tegevuseks, millega oli v. Luce katsetanud oma meretaguses linnakeses. Kuid hoolimata Faehlmanni energiast teostus selts ikkagi alles siis, kui tema ja Kreutzwald olid juba tegevad arstid. Sest Õpetatud Eesti Selts (Gelehrte Estnische Gesellschaft) kinnitati alles 1839. a. algul. Ta asutati ülikooli juurde ja tema ülesandeks oli oma maa ja rahva minevikku, keelde ja kirjan-dusse puutuvate materjalide kogumine ja uurimine ning vastavail aladel rahva edasiarendamine. Esimesel aastal astus Õpet. E. Seltsi liikmeks paarküm-mend kõrgema haridusega meest ja järgmisel veel niisama palju, kuid a. 1857 oli neid juba sadakond. Esimese viie aasta jooksul oli seltsi esimeheks professor v. Hueck, pärast seda aga Faehlmann kuni oma surmani. Selle seltsiga oli loodud juba loiduvale esto-fiilsusele keskus, mis andis siitpeale algatusi ja aitas neid teostada.

See avaldus kõigepealt Faehlmanni (1798—1850) enda kirjanduslikus tegevuses. Kui ta ühelt poolt rahva õpetamist tuleviku jaoks tähtsaks pidas, siis püüdis ta teiselt poolt rahva mineviku mõttemaailma idealiseerida ja sellest poeetilisi ilukujusid otsida. Varsti pärast Õpet. E. Seltsi rajamist lõi Faehlmann oma „müüdilised“ lood, mis ilmusid seltsi väljaandeis ja kaua aega pretendeerisid rahvaluule õigustele. Need olid lood Maailma loomisest, Emajõe sündimisest, Vanemuise laulust, kosjaskäimisest ja lahkumisest, Koidust ja Ämarikust, Keelte keetmisest, Endla järvest ning Jutast. Näeme, et Kr. J. Petersoni poolt Eestisse ületoodud soome mütoloogilistele olevustele siin juba kodanikuõigused antakse, nii et nende vastu

varsti enam ei tohtud vaieldagi. Ja väljaspool soome allikaid andis Faehlmann oma mõttekujutusele veelgi vabama voli. Sellest oli osalt kahju, sest tema loodud ebarahvalik, paiguti antiiksetele eeskujudele tugenev, klassiliste piirjoonte ja romantilise sõnastusega „mütoloogia“ raskendas kaua aega tõelise rahvaluule mõistmist ning kasutamist kirjandusliku inspiratsiooni allikana. Teiselt poolt oli aga Faehlmanni loodud lugudel ometi suur tähtsus, sest nad andsid eesti muinasluulest kaasajale luuleliselt-haarava, ülevalt-kauni pettepildi, mille sära ulatus välismailegi. See äratas julgust ja avatles edasi pingutama. Ilma selleta oleks vaevalt Faehlmannil endal ja hiljem Kreutzwaldilgi olnud rahvaeepose koostamise usaldust. Need lood kirjutas Faehlmann saksa keeli, nagu oma keeleteaduslikudki teosed. Tema eestikeelne toodang pole kuigi suur: mõned klassilisi eeskujusid jälgivad luuletised ja mõned kalendrijutud, kuid seegi vähene oma aja kohta küllalt väärtuslik.

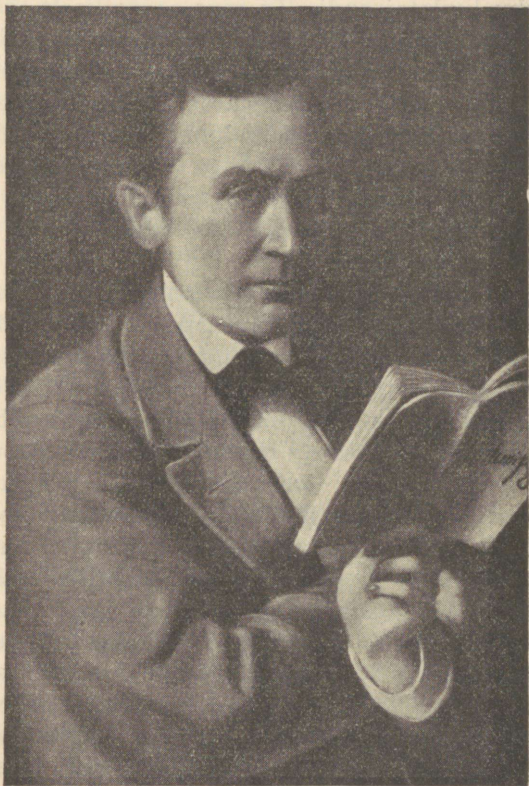
Fr. R. Faehlmann.

Faehlmanni elu- ja tööpäevadest palju pikemaiks kujunesid ta sõbra Kreutzwaldi omad (1803—1882). Need ulatusid läbi praegu kõnesoleva ajastu ja veel

järgmisegi lõpuni. Pärast vaevarikast noorust sai ta a. 1826 Tartus üliõpilaseks ja asus a. 1833 kõrvalisse Võrru arstiks, jäädes sinna terveni 44 aastaks ning siirdudes alles raugana tagasi Tartu. Peamiselt Võru väikelinna oludes ja kibeda argitöö kõrval on sündinud ka tema rohke kirjanduslik tegevus. Selle algas ta õieti varakult „Wagga Jenowewa“ haleda loo ümberjutustamisega, nagu sepitses hiljemgi lõbustavaid ja õpetlikke rahvaraamatuid. Kuid ühtlasi oli tal julgust asuda ka suuremate ja nõudlikumate ülesannete kallale kui teinud seda keegi enne ning veel kaua pärastki teda. Seesugune oli kõigepealt rahvuslik lugulaul „Kalevipoeg“.

Lood hiiglasest Kalevipojast, kelle jalajälgi, magamisasemeid ja viskekive mitmel pool Eestis näidatakse, olid juba varakult tähelepanu äratanud. Kuid nagu eepose ainele pöörati Kalevipoja isikule lähemalt tähelepanu alles siis, kui Eestisse ulatusid teated Lönnsroti uurimisretkist ja „Vana Kalevala“ ilmumisest. Neli aastat pärast viimast sündmust pidas Faehlmann Õpet. E. Seltsis kõne, milles esitas juba mingi ühtlase kokkuvõtte katkendlikest Kalevipoja lugudest. Sellega oli eepose esialgne kavand antud. Samal aastal saabus Soomest estofiil Schultz-Bertram, kaasas „Kalevala“ eksemplar, ja pidas samas seltsis vaimustava kõne: „Mõtelge, millist ülendavat mõju avaldab rõhutatud rahvasse teadmised ta ajaloolisest olemasolust ja suurusel. Kas ei tundu see temale samuti nagu kerjusele, kellele äkki öeldakse: „Sa oled kuninga-poeg.“ Kui anname rahvale eepose ja ajaloo, on kõik võidetud.“ Õpet. E. Selts võttis selle eepose andmise enese hooleks, kuna tegelik töö jäi loomulikult Faehlmanni teha. Kuid viimane oli arsti- ja ülikooli õppejõu kohustistega sel määral koormatud, et

mõttest palju kaugemale ei jõudnud. Ja peab arva-
magi, et tema maitse ning mõttelaad rahvaliku lugu-

Fr. R. Kreutzwald.

laulu loomiseks kuidagi kohased polnud. Pärast
Faehlmanni surma anti see ülesanne ühes Õpet. E.
Seltsi arhiivis oleva ainekuga ja Faehlmanni vas-

tavate ülestähendistega Kreutzwaldile edasi. Viimane oli juba poisikesepõlvest peale tundnud huvi vanarahva pajatuste vastu, rahvaluulet kogunud ja omas ka ise vajalikku luuletajaandi. Ta asus energiliselt tööle, ja juba kolme aasta pärast oli tal lugulaul selle esialgsel kujul, 12 loos valmis. Kuid kuna see koostajat ei rahuldanud, töötas ta selle uuesti ümber, nii et „Üks ennemuistne Eesti jut Kalevipoeg“ ühes saksakeelse paralleeltrükiga a. 1857—61 Õpet. E. Seltsi toimetistes võis ilmuda. Nüüd koosnes lugulaul 20 loost, üldse 19 047 värsist. Puht-eestikeelne trükk ilmus esmakordselt a. 1862 Kuopios.

Rahva suus olemasoleva ainestiku laadist, ajajärgu maitsest ja Kreutzwaldi kalduvusist olenes, et „Kalevipoeg“ selleks ei saanud, millena tahaksime teda näha. Kalevipoeg rahvapärasel kujul oli võrdlemisi jõhker, toores, vähearukas hiid, kuid nüüd pidi ta rahvuslikult idealiseerival ajastul muutuma Muinas-Eesti sangariks ja kuningaks. Samuti olid kõik teda käsitlevad kohalikud jutud, tekkelood jne. rahva suus proosavormilised, kuid juba lugulaulu enese mõiste nõudis nende värsistamist ja poetilist ümberkujundamist. Tõelisest rahvaluulest võidi kasutada ainult üksikuid episoodide ja lüürilisi palasid, millel polnud alguslikult mingit ühendust Kalevipoja isikuga ja mis nüüd ebarahvaliku rahvaluule mõistmise mõjul omakord romantiseeriti ning ebarahvapärastati. Kui „Kalevala“ küll oli olnud Eesti lugulaulu loomisel eeskujuks, siis ainult välise tõuke andjana. Ja kui Kreutzwald luuletajana Lönnotist kahtlemata üle ulatus, siis polnud tal viimase vaistu rahva mõtlemis- ja ütlemisviisi jäljendamisel. Ajajärk ise nõudis romantikat, ülevust, Muinas-Eesti poetiseerimist ja heroiseerimist, ning sellest olenesidki peamised vastuolud. „Kalevipoeg“

ei kujunenud orgaaniliseks tervikuks, ühtlase sündmustiku ja stiilse vormiga. Ehtsa rahvaluule keele ilu ei tajutud, järelaimus aga oli vigane ja viis väärradadele.

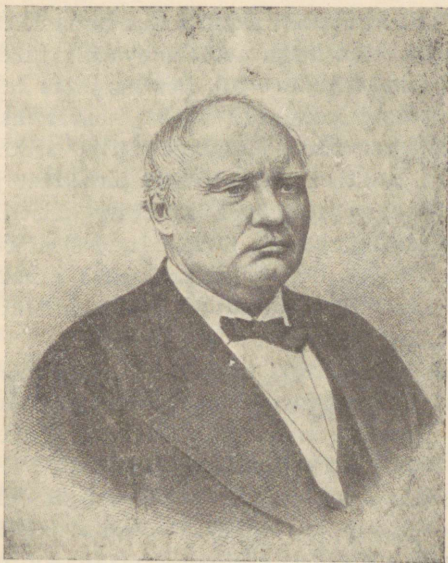
Kuid nii valjult on Kreutzwaldi peatööd arvustanud alles meie aeg. Sellevastu oli selle teose mõju aastakümneid pärast ta ilmumist hoopis teissugune. Ta oli üldse esimene kapitaalne algupärane teos eesti kirjanduses ja tal oli erandlik missioon täita. Nagu oli ennustatud, nii ka sündis: selle teose järgi tundis orjarahvas, et ta oli tõesti kuningapoeg. Kui temaga küll „kõik“ ei võidetud, siis ometi palju. „Kalevipoeg“ oli ärkamisaja magna charta'ks, millele toetudes tunnustamist nõuti ja mille põhjal välismaailm ka eesti vaimuvõimeid tunnustas. Tol ajal sellele teosele puht-esteetiliste ja psühholoogiliste nõuetega lähene mine oleks tähendanud keele kõnelemist, mida ümbrus ei mõista. Kui „Kalevipoeg“ polnud rahvaeepos, siis rahvuslik eepos oli ta igatahes. Sellega oli Kreutzwald Eesti suurimate meeste hulka tõusnud, ja polnud ime, et teda juba varakult „laulusaks“ hakati kutsuma. Ning seda ausära ei riisu temalt ka järelmaailm.

„Kalevipoja“ kõrval tuleb Kreutzwaldi teostest mainida veel ta kogu „Eestirahva Ennemuistesed jutud“, kus niisama on ehtsaid rahvalugusid omalt poolt täiendatud ja ilustatud, kuid mis püsivad ometi ühe tähtsama muinasjutukoguna. Aastal 1865 kogus Kreutzwald oma senise lüürilise toodangu raamatuks „Viru lauliku laulud“. Need luuletised osutuvad küll peaaegu kõik tõlkeiks, kuid ühtlasi olid need oma aja kohta head ja arendasid eesti alles algelist luulekeelt. Surres pärandas Kreutzwald eesti kirjandusele veel ühe suurema teose käsikirja — eepilis-lüürilise poemi

stantsides „Lembitu“. Selle kallale asus ta alles oma elu seitsmenda kümnendi lõpule jõudes, ei suutnudki seda vahest viimistleda, ja teos ilmus trükist alles pärast autori surma, a. 1885. Poeem tahab käsitleda Eesti muistset vabadussõda ja selle peakuju — rahvanemat Lembitut. Kuid kujuteldava kangelaspoemi asemel leiame siit filosoferiva ja mediteeriva teose, mille mõte on sihitud nii kirikliku ristiusu kui ka sõjalise kangelasmeele vastu. Aastakümnete jooksul kutsus ta esile mitmesuguseid tõlgitsusi ja mõistatuste mõistatamisi, kuni alles mõne aasta eest ootamatult avastati, et „Lembitu“ pole suurelt jaolt midagi muud kui šveitsi kirjaniku J. V. Widmann'i filosoofilise poemi „Buddha“ tõlge, kohandatud ainult eesti miljööle ning seotud populaarse rahvuskangelase nimega. See oli igatahes piinlikuks üllatuseks, kuid vähemalt Kreutzwaldi isiksuse hindamise seisukohalt ei kaota „Lembitu“ isegi tõlkena oma väärtust. See on tunnistuseks, mille vastu Kreutzwald huvi tundis ja kuidas ta üldiselt madalatasemelisel rahvakirjanduse ajastul ka kõrgema mõtte ning kunsti tasemelist loomingut püüdis edendada. Millest Masing ainult näite andis ja mida Kr. J. Peterson taotles, seda oli Kreutzwald juba suuremas ulatuses — nimelt harituma lugeja haritud kirjanik. See takistas omal ajal küll tema täielikku rahvakuulsust, kuid see on põhjustanud ka aktuaalse huvi tema vastu tänapäevani.

Rahvakuulsuse suhtes oli igatahes eelistatumas seisukorras kolmas eelärkamisaegne tegelane Johann Woldemar Jannsen, kelle tööpäev ulatus samuti läbi ärkamisaja (1819—1890). Kuid ta seisis ka alati oma harrastuse ja väljendusvormiga rahvale lähemal, pakkudes ainult seda, mida mõistis ja vajab käesolev hetk. See oli mees, kes sündis siis,

„kui Eesti rahva priius oli 40 päeva vana“, nagu ta ise tähendas; kes oli karjapoisiks, kutsariks, köstriks ja kooliõpetajaks ning lõpuks esimeseks eesti elukutseliseks ajakirjanikuks ja avalikuks tegelaseks. Tema esimene kirjanduslik tegevusjärg möödus juba Rosen-

J. W. Jannsen.

plänteri poolt traditsioonistatud Pärnus, kus ta sepi-
ses suure hulga vaimulikke ja ilmlikke laule, koostas
võõrastel ainetel perioodiliselt ilmuvaid rahvaraama-
tuid ja hakkas a. 1857 toimetama esimest oma nime
väärivat eesti ajalehte „Perno Postimeest“. Kord
nädalas ilmuva lehe ülesandeks oli teateid tuua, rah-
vast õpetada ja lõbustada, kõike seda kristlik-kõlblas

vaimus ning äärmiselt rahvapärasel vormis. Sest Jannsen oli otse sünnipärane rahvakirjanik, kellega vaevalt keegi enne või pärast teda on võinud Eestis võistelda. Kui nii Pärnus juba kogemusi ja usaldust oli kogunud, siirdus Jannsen a. 1863 Tartu, kus asutas uue lehe „Eesti Postimees“. Nii oli ta sattunud juba tollaegse elu keskusse, samuti kui tema lehtki tahtis rääkida nüüd juba kogu eesti rahvale. Ja üks olnud huvitav, et just tema see oli, kes harjutas selle rahva, kes oli end seni kutsunud vaid „maarahvaks“, nüüd „Eesti“ nimega. Kaugemaid poliitilisi sihte tal polnud, vaid ta püüdis rahva vaimset pimedust ja majanduslikku viletsust ettevaatlikult ning kristlikus meeles kergendada. Ja ometi, hoolimata sellest rahulikust eeskavast, langes just Jannseni osaks juhatada eesti rahvast sellesse tormi ja tungi järku, millest on kõne järgmises peatükis.

Kõrvuti Jannseniga töötas sel ajastul veel teisigi rahvakirjanikke, nagu jutustaja Suve Jaan (Juhan Sommer), ja terve rida „haledate ja armsate“ tõlke-teoste soetajaid ning värsiseppi, nagu C. W. Freundlich, Martin Körber jt. Kõik see osutab juba sulemeeste arvu kasvu ja lugemise levimist laiaadesse hulka-desse, mida oli ometi võimaldanud orjapõlvest vabanemine.

Kuid samal ajal tuleb märkida ka muid kirjanduse arenemist soodustavaid asjaolusid. Tartu murre hakkas ikka enam ja enam maad andma ühisele, tallinna murdel põhjenevale kirjakeelele. Kuigi näiteks võimalikku kirjandust isegi veel käesoleva sajandi algul ka tartu murdes on trükitud, siis oli ometi juba möödunud sajandi 60-ndail aastail ühise kirjakeele võit kindel. Teiseks tuleb tähelepanu juhtida väga olulisele õigekirjutuse reformile. Mülleri ja Stahli aeg-

sest imeväärsest ortograafiast oli küll ammu üle saadud, kuid selle asemele oli kujunenud väga keeruline õigekirjutus, kus tähtede ühe- või kahekordne tarvitamine tundub esimesel pilgul täitsa ebaloomulikuna. Selle vastu olid juba Masing ja A. I. Arwidsson häält tõstnud, kuid alles Eduard Ahrens esines a. 1843 oma eesti keele grammatikas uue kirjaviisi nõudmisega, mida nimetati siitpeale „loomulikuks“ või „soome kirjaviisiks“. See oli ligikaudu foneetiline ja on ligikaudu ette pandud kujul praegugi eesti keeles maksev. Ahrensi algatatud reform leidis küll visa vastupanu, kuid 60-ndate aastate lõpupoolel hakkas selle võit ikka ilmsemana paistma. Ja sellega oli jälle suur samm edasi jõutud. Kõige selle lisaks olgu tähendatud, et just a. 1869 ilmus trükist akadeemik F. J. Wiedemanni poolteisetuhande-veeruline eesti-saksa sõnaraamat, mis kõigest vananemisest hoolimata on jäänud siia maale suurimaks eesti sõnade koguks. See monumentaalteos tõstis oma poolt lugupidamist eesti keelevara vastu.

Nii olid kõnesoleval ajastul akadeemilised esto-fiilid, eesotsas Faehlmanni ja Kreutzwaldiga, kujundanud eestluse ideoloogia, mis ei ulatunud küll veel massideni. Teiselt poolt olid rahvakirjanikud, eesotsas J. W. Jannseniga, õpetanud ja arendanud masse, kes ei ulatunud veel eespoolmainitud ideoloogiani. Kuid kord pidi tulema ometi nende kahe poole ühine mine. Ja selleks sünteesiks oligi kohe järgnev rahvuslik ärkamisajastu.

V. Ärkamisaeg.

Siiamaale olid eesti kirjandus ja eesti rahvas olnud otsekui kaks eri maailma. Kirjamehed olid rahvale

õpetuseks ja ajaviiteks kirjutanud ning rahvas neid oma oskuse ulatuses lugenud, püsites ise passiivsena. Alles nüüd algaval ajastul hakkab see rahvas jälle aktiivselt avalikust elust ja kultuuriloomingust osa võtma, et jätkata seda, mis kuue ja poole sajandi eest vägivaldselt katkestati.

Selleks renessansiks, uuestisünniks ja ärkamiseks olid tahes või tahtmata teed valmistanud need võõra-verelised hingekarjased, kes olid annud sellele rahvale ta kirjanduse alged ning asutanud ta esimesed koolid. Selleks olid püsivama põhja pannud estofilide põlvned oma huviga eesti keele, rahvaluule ja mineviku vastu. Kuid kõigi nende eelduste üldrahvalik kasutamine sai võimalikuks ikkagi alles teoorjuse lõpukümnendil kujunenud sotsiaalseis oludes. Ja nii toetubki eesti rahvuslik ärkamine teoorjusest iseseisvusele pürgiva talupoja sotsiaalsele vaistule. Viimased suuremad talupoegade vastuhakkamised olid olnud alles 50-ndate aastate lõpus. Mõni aasta hiljem ei astunud enam selliseid meeletuid samme, vaid hakati oma olukorda parandama järelemõeldud, organiseeritud, seaduslike abinõudega — mida kohalikud võimud ei pidanud küll kaugeltki seaduslikeks. Sotsiaalse rõhumise tunnetamine võttis seda kergemini rahvusliku värvingu, et rõhujad olid teisest rahvusest. Ja sellepärast said ka sellised mõisted, nagu isamaa, rahvus või emakeel, varsti esmajärgulise tähtsuse. Sellisena algas see liikumine loomulikult seal, kus talurahvas kõige varem oli seniseist sotsiaal-õiguslikest oludest välja kasvamas — nimelt jõukamal ja haritumal Viljandimaal ning üldse Lõuna-Eestis. Otsides abi kohalikkude rusujate vastu, pöörduti siis vene kesk võimu poole, ja see aitaski vahel — kui see talle ta enda poliitika vinklist kasulik näis. Ning sel kogemusel

põhjenes ka eesti rahva tollaegne äärmine truualamus ja veel kaua kestev vene orientatsioon, mis näis aina kasu toovat eesti rahvuslikule asjale.

See laiemate masside organiseeritud tegevus algas kohe 60-ndate aastate alul. Selle esimeseks avalduseks oli just a. 1860 Viljandimaal tärganud mõte asutada orjapõlvest vabanemise mälestuseks eestikeelne keskkool, mis oleks kannud keiser Aleksander I kooli nime, kuna seda keisrit peeti vabastajaks. Viis aastat hiljem oli kooli asutajaid juba 500, ja korjandus kooli heaks, mis kestis paarkümmend aastat, kujunes tähtsaks rahvuslikuks aktsiooniks. Samuti algasid 60-ndate aastate algupoleel Viljandimaal salajased nõupidamised rahva majandusliku ja vaimse seisukorra parandamiseks, mille tulemuseks oli samuti salajaste, kohalikkude võimude poolt ägedalt tagakiusatud saatkondade läkitamine Peterburi, mis kiirustasidki teoorjuse lõplikku kaotamist a. 1868. Kuid nende konspiratiivsete üritiste kõrval hakkas tekkima ka avalikke: a. 1865 asutati Tartus „Vanemuise“ ja Tallinnas „Estonia“ selts, 1868 algatati Eesti Kirjameeste Selts, samal aastal pidas C. R. Jakobson oma esimese „Isamaa kõne“ ning kohe järgmisel oli Tartus esimene üldlaulupidu, millest võttis osa 15 000 inimest. See J. W. Jannseni poolt esialgu ainult orjapõlve lõpetamise 50-ndaks aastapäevaks kavatsetud tənulaulupidu kujunes ootamatult suureks rahvuslikuks meelevalduseks. See oli sündmus, mis ühendas seni üksikult isamaaluse huvides teotsenud isikud ja rühmakesed, mis tõmbas kaasa laiad hulgad ja legaliseeris rahvusliku meelevolu enda. Oli alanud eesti rahvuslik ärkamisaeg, mis kestis poolteistkümmend aastat, tõmmates ühtsoodu ikka laiemaid rahvakihte osasaamisele oma ideestikust.

See ajastu leidis ohtral määral ka oma mõtete selgitajaid ja tundmuste tõlgitsejaid. Osalt põlvnesid need veel lähemast minevikust, nagu Kreutzwald, kelle elutöö alles nüüd leidis paremat mõistmist, või J. W. Jannsen, kellele avanes nüüd hoopis suurem rahvaalgustamise tööväli. Kuid eriti rohke oli see uus põlv, kes just nüüd oma parimasse tegevusikka jõudis ja oma parima ärkavale rahvale andis.

Siin tuleb mainida kõigepealt ealt vanemana Jakob Hurta (1839—1906), keda keele ja rahvaluule harrastus seob eelkäinud estofiilide põlvega, kuid kellele osaks langes etendada suurt osa ka päevapoliitikas. Ta oli pärit usklikust külaümbrusest, valmistus ülikoolis hingekarjaseks, oli mõned aastad õpetajaks ja siis pastoriks Otepääs ning Peterburis. Juba keskkoolipõlves algas tema rahvaluule-harrastus, mis kestis elu lõpuni ja mil alal ta on oma suurima korda saanud. Tartus õpetajaks olles rakendus ta kõigisse päevakorral olevaisse üldettevõttesse: valmistas 1869. aastal laulupeoks eestluse programmikõne, oli siis Aleksandrikooli komitee ja Eesti Kirjameeste Seltsi esimeheks; avaldas m. s. a. 1879 Eesti ajaloo „Pildid isamaa sündinud asjust“.

Hurda vastaskujuks oli eesti suurimaid poliitikutid Carl Robert Jakobson (1841—1882). Köstri poeg ja ka ise esialgu köster, oli ta hingelaadilt ometi äge ilmlik võitlusmees, haruldase pilguselguse ning tahtekindlusega. Saksastunud noormehehana sattus ta Peterburis suure eesti kunstniku ja patrioodi Joh. Köler'i äratava mõju alla, et siis kogu eluaja ärkava rahva eest võidelda. Kui J. Hurt esindas rahvusliku liikumise alalhoidlikumat tiiba, mille eeskavaks oli rahva harimine ja ettevaatlik edasiarendamine, siis püüdis Jakobson seda liikumist arendada

C. R. Jakobson.

Ex Lib. Univ. Tart.

poliitilis-sotsiaalse aktsioonina, kasutades osava reaalspoliitikuna kõiki tarvitada olevaid vahendeid, eriti sakslaste ja venelaste vastuolu. Tema peamõtteks oli: eestlastele ja sakslastele ühesugused õigused — olles täitsa teadlik, et säärasel puhul esimesed enamusrahvusena kohe ka esikohale tõusevad. Ajades järeleandmatult oma poliitikat, sattus Jakobson teravasse vastuollu nii saksa aadli ja selle seisukohti pooldava luteri usu kirikuga kui ka alalhoidliku rahvusliku vooluga ning selle eesotsas oleva Hurdaga. Jakobson püüdis laiemaid masse organiseerida ja neid ühistegevusele äratada, olgu siis vaimsetel või praktilistel aladel. Nii algatas ta a. 1868 Eesti Kirjameeste Seltsi, mis kinnitati kolm aastat hiljem. Sest Õpet. E. Selts, mis oleks võinud saada tõeliseks eesti kirjanduslikuks keskuseks, tõmbus estofiilsuse-ideoloogia loidumisel sellest ülesandest ikka kaugemale ja muutus ärkamisajastul otse eestivaenlikuks. Selle vastu sai E. Kirjameeste Selts keelt, vanavara ja kirjandust harrastavaks rahvuslikuks asutiseks ning ühtlasi kõigi ajastu ideoloogiliste tungide peegeldajaks. Paarikümne aasta jooksul peeti seltsis umbes 250 seltsi harrastusalasid puutuvat kõnet ja seltsi toimetistena ilmus sadakond raamatut. Jakobson avaldas seltsi tegevusele tunduvat mõju, olles ajuti ka seltsi esimeheks. A. 1878 hakkas ta radikaalse rahvusliku liikumise keskuses Viljandis välja andma ajalehte „Sakalat“. Hoolimata lehe ajutisest sulgemisest ja muust survest teostas Jakobson selles oma agitatsiooni suure energiaga. A. 1881 õnnestus tal suurema eesti saatkonnaga keisri ette pääseda ja valitsusele märgukirja anda, mis mõjutas järgnevaid reforme. Kuid selle puhtpoliitilise tegevuse kõrval rikastas Jakobson ka eesti kirjandust, avaldades rea kooli- ja muid õpet-

likke raamatuid ning ilukirjanduslikke teoseid, ka rahvuslikust vaimust kantud luuletisi. Ja kuigi ta just ilukirjanikuna midagi põhjanevat ei loonud, siis rajas ta ometi avaramat ning vabamat põhja sellele ilukirjandusele.

Hurda ja Jakobsoni tegevus selgitas ajastu ideoloogiat. Sellel taustal hakkas ka ilukirjandus lopsakalt arenema. Et ajastu oli ärkav-romantiline, pateetilis-isamaaline, üldtundeline, siis leidis ta oma vahendituma väljenduse lüürikas. Oli aga küllaltki iseäralik, et nii noore rahva esimeseks suurlüürikuks sai just naine.

J. W. Jannseni laste hulgas oli tütar Lydia, kes oli kõige rohkem pärinud isa kirjanduslikke kalduvusi. Ja temap see ongi, kes kannab eesti kirjanduses poeetilist Koidula nime (1843—1886). Saanud tolle aja kohta hea hariduse ja võttes osa isa ajalehe toimetamisest, oli ta ühtlasi selle kirjandusliku „salongi“ keskuseks, milleks kujunes Jannsenite kodu Tartus ja mida külastas nii oma kui välismaisi vaimutegelasi. Koidula on jäänud järelmaailma meelde ärkamisaja heroilis-traagilise suurkujuna. Tema ilu ja vaimukus, tema kultuurilooliselt huvirikkad kirjavahetused Kreutzwaldi, Antti Almborg-Jalava ja omastega, tema lõkendav kiindumus kodumaasse ning siirdumine abielu tõttu siiski Kroonlinna kaugesse kasarmulinna, kust ta kuni surmani kodumaale tagasi igatses — kõik see liigutab tänapäevani mõttekujutust. Kuid niisama ikka veel liigutavana ja sütitavana on püsinud ka tema isamaaline lüürika, nii kaugel kui muidu ongi selle sünniaja tundelaad. Koidula esimene, veel küllaltki asjaarmastuslik luuletiskogu „Vainu lilled“ ilmus a. 1866 ja teine, „Emajõe ööbik“, juba palju küpsem, järgmisel aastal; kuid tema and

arenes ühtsoodu, nii et selle kõrgemaid võimeid osutavad vahest maapaos kirjutatud isamaalised hümnid ja eelegiad, mis ilmusid üheskoos ta luuletiste kogus alles a. 1925. Koidula pole ainult eesti suurim isamaaulik, vaid ta on Eestis üldse selle luuleliigi algataja. Kuigi juba estofilide põlvned olid töötanud eesti rahva, isamaa ja emakeele heaks, siis polnud nad neid mõisteid nende rahvuslikus mõttes veel avastanud. Koidula lüürika kaudu sai aeg oma eeskavast teadlikuks. See pole küll eriti komplitseeritud, kuid seda ehtsam tundmus, mis hoovab näiteks juba „Emajõe ööbikus“ luuletisest „Sind surmani“:

Sind surmani küll tahan
Ma kalliks pidada,
Mu õitsev Eesti rada,
Mu lehkav isamaa!
Mu Eesti vainud, jõed
Ja minu emakeel,
Teid kõrgeks kiita tahan
Ma surmatunnil veel!

Kuis, maa, nii hellalt kannad
Su lapsi käte peal,
Neil' annad leiba, katet
Ja viimast aset veel!
Tõest', armsam on mul hing'da
Su põues, Maarjamaa,
Kui võõral piiril õnnes
Ja aus elada!

— — — — —

Nendele palvelistele isamaa ülistustele seltsivad üleshüüded rahvale end tunda ja tunnetada, manitsused üksmeelt hoida, ahastused vennavaenu pärast ning siis jälle isikliku kiindumuse pihtimised, mida on võrreldud otse armastuseavaldustega isamaale. See maa on püha, ta saab müstilise tähenduse, keskse mõtte: metsa kohinast ja taevalaotusest kostab ta nimi, temast

kõnelevad lilleõilmed ning planeedid keerlevad tema
võimust. Aga nii isiklikud kui üldised varjud tihe-

Lydia Koidula.

nevad, kuni laulik lõpuks luuletises „Enne surma
Eestimaale“ oma testamendi teeb:

Issand, surres jätan maha
Sinu hoolde isamaa!
Lahkuda ei süda taha
Raske hirmuohuga:
Piiravad su ümber paelu,
Eesti pind, et jälle nad
Tagudes sull' kirstunaelu
Mullale sind matavad!

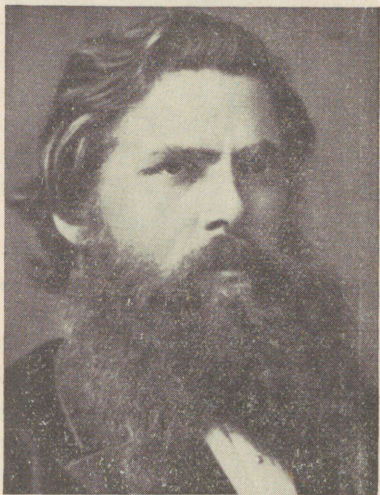
Raske tegu maha rusus
Tugevamaid enne mind:
Nüüdki mina vaiksus usus
Kuju lendan, väsind lind!
Hinge pisaratest sulle
Pärga püüdsin kududa:
Hõlmad lahti hoia mulle,
Hinge ilu — Eestimaa!

Koidula lüürika kõrval on tema jutu- ja näidendi-
toodangul juba väiksem tähtsus. Tema jutustisi, mis
üldiselt vähe ka algupärased, eraldab kaasaeglaste
omist vahest ainult elavam jutustamisviis. Sellevastu
tuleb tema näidendeid hinnata vähemalt eesti dra-
maatilise kirjanduse põhjendamise seisukohalt. Sest
kuigi, nagu varem tähendatud, eesti teatri alal juba
mõnekümne aasta eest väikesi katseid tehti, siis oli
vastav kirjandus siamaale ometi täitsa söödis. Nii
oli Koidula poolt Th. Körneri järgi mugandatud
„Saaremaa onupoeg“ üldse esimene trükitud näidend
eesti keeles. Tema tähtsaim ja algupäraseim näidend
on aga a. 1872 ilmunud komöödia „Särane mul'k, ehk
sada vakka tangusoola“, mis šabloonilise armastus-
intriigi kõrval esitab sotsiaalset vastuolu viljandi- ja
tartumaalaste vahel. Nende kahe näidendiga, mille
esietendused olid a. 1870 ja 71 Tartus „Vanemuise“
seltsimajas ja milles esinesid Koidula omaksed ning
tuttavad, algabki eesti teater juba oma pidevat
tegevust.

Tundeluule alal tähendab Koidula oma ajajärgu kõrgeimat tippu. Näib, nagu oleks tema kaudu senis-
sesse eesti luulesse üldse esmakordselt ilmunud lüüri-
line toon, poetiline voolavus, rütmiline kergus, vormi-
line mitmekesisus. Meeskaaslased, keda varsti rohkel arvul ilmus, ei suutnud temaga kõiges selles võistelda. Kuid mainima peab neist mõnd ometi.

Friedrich Kuhlbars (1841—1924) ei seisnud Koidula kombel kesk ärkavat Eestit, vaid veetis oma pika eluaja tagasihoidliku õpetajana Viljandis. Koidulast paar aastat vanemana esines ta ka seevõrra varem oma esimese, lõuna-murdelise luuletiskoguga „Vastse laulo ja kannel“ (1863). Kuigi juba siin leidub tundeküllaseid värse, siis sai ta populaarseks ometi alles oma hilisemate kirjakeelsete isamaa- ja looduselauludega. Mihkel Veske (1843—1890),

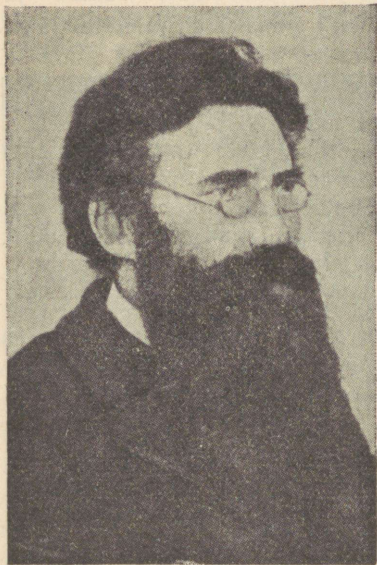
keeleteadlane, avalik tegelane Jakobsoni laagris ja lõpuks Kaasani ülikooli õppejõud, jätkas Koidula suunda, kuigi kuivemalt, allegoorilis-mõistusliku varjundiga, aeg-ajalt rahvalaulule lähenedes. Andelt vahest suuremgi, kuid väikese hariduse tõttu alatiseks rahva-luuletaja seisukohale asetatud, oli Ado Reinwald (1847—1921). Ometi omas see lihtne

Mihkel Veske.

talumees palju loomupärast mõistust, nii et ta oma aja kõrgemategi püüetega võis kontaktis olla. Tema isa lasti teoorjuse ajal mõisnikust ametniku poolt poolsurnuks peksta, ja seda ei unustanud poeg iialgi. Sellest selle lüürilise anni eriline sapp mõisnikest ja nende toetajaist-pastoreist rääkides. Tema luuletis-kogud „Viljandi laulik“ (I 1869—IV 1880) sisaldavad ühelt poolt lüürilisi isamaa- ja looduselaule, teiselt poolt aga mürgiseid kallaletunge Baltimaa vägevaile. Nagu autor ise oli rahvamees, nii oli ka tema toodang rahvale eriti arusaadav ja vastuvõetav.

Kuna olemuselt romantiline ajastu siin mainitud ja mainimata jäänud lüürikute poolt nii rohkelt kajastust leidis, siis oli ärkamisaja proosa palju piiratum.

Jakob Pärn.

Koidula enda ja tema isa jutustised olid sisult ja vaimult ikkagi vähe algupärased ega peegeldanud ka veel üleelatatavat suurt murrangut rahva elus. Palju lähemal sellele oli Jakob Pärn (1843 — 1916), kes C. R. Jakobsoni vaba, iseseisva eesti talupoja ideoloogiat püüdis oma toodangus väljendada. See avaldub eriti ta tähtsamais jutustusis „Oma tuba, oma luba“ (1879), „Jumala abiga omast jõuust“ ja „Must

kuub“ (1883), kus kirjeldatakse maa päriseks ostmist, eesti haritlasklassi ja isegi mõisnikkude tekkimist, seda kõike küll romantilis-hõredalt, ilma tõsielulisema jõuta. Niisama vähe leidub neid voorusi teisel nimekamal jutustajal Lilli Suburg'il (1841—1923), kes sai samuti Jakobsonilt äratust ja tõi esimesena naisküsimuse eesti kirjandusse. Kolmanda jutukirjanikuna tuleks mainida veel boheemlast Maksimilian Põdder'it (1852—1905), kes pikemas jutustises „Bob Ellerhein“ (1878) annab ärkamisaja eesti haritlasest elava kirjeldise.

Kui juba jutustis leidis ärkamisajal võrdlemisi vähe viljelejaid, siis väärrib näidendi alal peale Koidula ainult üks autor nimetamist. See oli Juhann Kunder (1852—1888), elukutselt koolimees, eriharastusilt loodusteadlane ja kirjanik. Oma rahvatükide jaoks oli ta just Koidulalt tõuget saanud ja ületabki oma eeskuju õieti ainult pisut suurema viljakusega sel alal. Peale näidendite avaldas Kunder rohkesti luuletisi, rahvalikult keelelt klassilise eesti muinasjuttude kogu ja loodusteaduslikke teoseid. Kõige rohkem eeldusi näis tal aga olevat esimeseks eesti kirjandusloolaseks ja arvustajaks kujuneda, milline ala oli eriti söödis, kuid varajane surm takistas teda selles. Ja Kunderiga lõpebki ärkamisaja põlv, andes maad noorematele, kelle saatuseks oli töötada hoopis teistes oludes.

Ärkamisaja lõpul olid nii eesti rahvas kui tema kirjandus teised kui selle algul. See rahvas oli oma rahvuslikust olemasolust teadlikuks saanud ja sedasama teadvust peegeldas tema kirjandus. Viimane oli üldiselt küll alles algeline, rahvapäraselt vähenõudlik, kuid vahest sellest oleneski tema mõju suurtesse hulka. See kirjandus polnud nagu estofiilide ajal

mingi ülemalt poolt tulev heategu, vaid rahva enda asi. Seda ei loetud enam passiivselt, vaid selle tunde- ja mõttemaailmale elati aktiivselt kaasa.

VI. Venestusaeg.

Eesti ärkamisaeg polnud ometi nii ülev-harmooniline, kui võiks arvata esimesel pilgul. Kõnelemata välissurve, peitus temas endaski palju vastuolusid, mis võtsid aja jooksul ikka ähvardavama ulatuse. Juba algusest peale langesid ta tegelased kahte vaenlikku laagrisse: Hurda juhitud alalhoidlikum tiib, kes ei tahtnud teravamasse vastuollu sattuda aadli ja kirikuga; ning C. R. Jakobsoni juhitud käremeelsem rinne, mis toetus laiematele massidele ja püüdis koduse surve vastu leida abi Vene riigivõimult. Kuni 70-ndate aastate lõpuni töötati ühise asja heaks siiski näiliselt enam-vähem üksmeelselt, olgugi et alalhoidlikum vool 1869. a. laulupeo järel kogu liikumise juhtimise õieti üle võttis ja näiteks Jakobsonil isegi enam Jannseni „Postimehes“ kirjutada ei lastud. Kuid laiem üldsus polnud sest vastuolust veel kuigi teadlik. Alles „Sakala“ ilmumahakkamisel a. 1878 langesid viimsed näokatted. Paari aastaga oli eesti rahvas jagunenud kahte vaenlikku leeri. A. 1881 vallutas Jakobsoni erakond Eesti Kirjameeste Seltsi, a. 1883 Aleksandri-kooli peakomitee. Kuigi Jakobson ise vahepeal ootamatult suri, siis vaen erakondade vahel aina paisus. Selle kodusõja demagoogiaga kibestati J. W. Jannseni vanaduspäevad, kõrvaldati Hurt avalikult tegevusväljalt, häälestati Koidula isamaa-lüürika traagiliseks; kuid niisama võeti käremeelsema tiiva tegelasil tihtipeale lihtsalt eksistentsi võimalus. Õnnetuste lisaks kaotas võidukas käremeelne erakond

Jakobsoni surma läbi kõige hädaohtlikumal hetkel eestvõtja, alalhoidliku tiiva tegelased olid aga niikui-nii juba kõrvale löödud, ja liikvele ärritatud mass jäi ilma autoriteetsete juhtideta.

Sellal kui see kodusõda veel täies hoos oli, tõusis taevarannale äike, mis ähvardas tühjaks teha kõik ärkamisaja unistused ja hävitada eesti rahvagi sellisena. Keiser Aleksander III-nda troonile astumisega a. 1881 pääsis võidule panslavistlik poliitika: Venemaa ainult venelastele! Muulased muutugu venelasteks! Baltimail asuti kõigepealt saksa aadli kohaliku autonoomia kaotamisele, ja et see seni just eestlastele koormaks oli, siis võeti reformid nende poolt koguni rõõmuga vastu. Kuid asjatu hõiskamine! 80-ndate aastate kestel kaotati küll saksa ülevõim administratsioonis, koolis ja kohtus, kuid maa pärisrahvas ei võitnud midagi, sest asemele asus vene tšinovnik vene keelega. Ja siis asuti juba rahva enese kallale. Rahvakoolid, mis seni olid eestikeelsed, venestati niipalju kui võimalik. Aleksandri-kool, milleks rahvas oli kogunud ligi 100 000 rubla, avati — venekeelsena! Eesti Kirjameeste Selts, mille liikmeskond kodusõja ägedamail ajal oli tõusnud üle tuhande, suleti a. 1893. Iga rahvuslik algatus keelati. Isegi eesti hariduskeskuse Tartu nimi muudeti Jurjeviks ja isegi sõna „Eesti“ tarvitamine oli takistatud. Kooli ja tsensuri-surve abil pandi käima plaanikindel venestamine. Nii möödapääsmatuna polnud saksastamine kunagi tundunud kui nüüd venestamine.

Kõige kurvem oli aga see, et rahval enesel puudus tõeline vastupanujõud. Vanem haritlaskond oli äsjasest parteivõitlusest vastastikku kibestunud, noorem aga põhimõttekehv; paljud endised äratustöötegitjad, eriti külakoolmeistrid, kaotasid venestuse

tõttu kohad ja mõjumisvõimalused; majanduslikku kitsikusse sattunud laiad massid olid üldettevõtteist pettunud. Ses seisukorras puudusid eeldused uue positiivse aatesuuna leidmiseks. Sellevastu ühiskonnas eneseski avaldus pärivett ujumise ja vaimse korruptsiooni märke. Ning parimalgi puhul korrutati ärkamisaja mõtteid ja leinati luhtunud unistusi.

Selle olemuselt epigoonilise ajastu kohane oli ka tema kirjanduslik looming. Leidmata uusi teemasid jätkati ärkamisajastu meeleolude kordamist; kuid kuna neil polnud vasteid tõsielus, siis kaotas kirjandus hoo ja energia ning muutus paljusõnaliseks järelelaulmiseks. Rahvuslikke motiive ei käsitletud üldse enam aktuaalseina, vaid ajaloolises perspektiivis, ilma isikliku tundesisuta. Ja võib öelda, niipalju kui see ajastu üldse on väärtuslikumat annud, on see sündinud just ajaloolise jutustise alal.

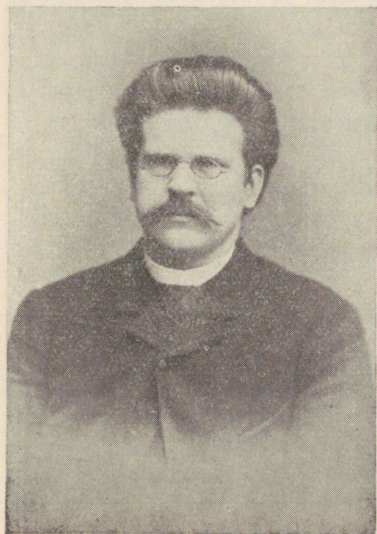
Eesti ajaloolise romaani algataja ja parem esindaja oli Eduard Brunberg-Bornhöhe (1862—1923). See oli andekas, boheemiliselt rahutu iseloomuga inimene, kes suure osa oma elust ühelt koduõpetaja, ametniku ja ajakirjaniku kohalt teisele rändas, nii Vene- kui välismaal — kuni Palestiinani — reisis ning lõpuks kohtunikuna iseseisvas Eestis suri, kui oli juba aastakümneid kirjanikuna vaikinud. Katsetanud rea lühemate juttudega, avaldas ta 18-aastasena oma esimese ajaloolise jutustise „Tasuja“ (1880). Selle tagaseinaks on 1343. a. eesti suure mässu sündmused, kuid tegelased pole siiski ajaloolised isikud, vaid mõttekujutuse loodud. Siin kirjeldatakse, kuidas endise eesti vanema järeltulija Tasuja nime all mässust osa võtab, mille jooksul mõisad põletatakse, vöörad surmatakse ja Tallinn ümber piiratakse. Mäss lõpeb ometi õnnetult ja Tasuja sureb Tallinna all kan-

gelassurma. See V. Hugo ja W. Scotti traditsioonidele tuginev jutustis on võrdlemisi elav. Siin kohtame tuttavaid romantika vahendeid: õudseid keldreid, võikaid musti lippe, kooljaviirastusi, öökullide huikamisi jne. See teos sai eesti ajaloolise jutu algatajaks, milline kirjandusliik varsti moodi läks. Bornhöhe ise vaikis küll kümme aastat, et esineda siis teise ajaloolise jutustisega „Vilju võitlused“ (1890). See on samast suure mässu ajastust ja käsitleb peamiselt episoodi, mille järgi vastuhakkajad lasevad enese kümnisekottidesse peita, et sel teel Viljandi lossi pääseda ning seda vallutada; kuid ühe kottipeidetu ema paljastab kavatsuse sakslastele, et poega päästa, ja hukutab nii eestlaste mässu kui oma pojagi. See Bornhöhe jutustis on küpsem ja tihedam kui eelmine, kuid üldiselt sedasama romantilis-üldistavat laadi. Tema kolmas ajalooline teos on „Vürst Gabriel ehk Pirita kloostri viimsed päevad“ (1893), mille aine on võetud juba kirju ja rahutu XVI sajandi keskelt. Igatahes lõi Bornhöhe oma ajalooliste juttudega endale nime, leides laia lugejaskonna ja rohkesti järeleaimajaid, kuna ta muu toodang selle kõrval on tähtsuseta.

Eduard Bornhöhe.

Bornhöhe antud algatust kasutas kõigepealt Andres Saal (1861—1931), kes töötas kodumaal õpetajana ja ajakirjanikuna, siis kauemat aega Jaava saarel Hollandi riigiametnikuna ja suri lõpuks Kalifornias rantjeena. Ta avaldas venestusajal m. s. kolm ajaloolist romaani „Vambola“, „Aita“ ja „Leili“, mis

Audres Saal.

käsitlevad kõik eesti muistset vabadussõda ning mida veel praegugi eriti noorsugu meeleldi loeb. Samuti tuleb mainida Jaak Järve (1852—1920), kes püüdis oma ajalehe „Virulase“ kaudu Põhja-Eestis rahvuslikku tunnet süvendada, kuid venestajate provokatsioonide abil Venemaale saadeti. Temagi avaldas kõnesoleval ajastul m. s. kolm jutustist Eesti minevikust: „Vallimäe neitsi“, „Ristitütar“ ja „Karolus“.

Peale siinmainitute harrastasid aga sedasama žanri teisedki. Nende teosed olid kunstiliselt küll väheväärtuslikud, kuid aitasid laias üldsuses oma isamaaliste ainetega ometi rahvuslikku meeoleolu hoida. Arvestades viimast asjaolu keelati seda laadi tööd — isegi uued trükid — 90-ndate aastate algul ametlikult.

Selleaegne oleviku aineid käsitlev jutustav kirjan-

dus polnud niigi huvitav. Nii arendas venestamisele teetegija ja ülalmainitud Järve hukutaja Jakob Kõrv jutustises „Kindel eesmärk“ Jakob Pärna eestlaste majandusliku edasipüüu ideoloogiat edasi. Temast aga kirjanduslikult väärtuslikum oli Elisabeth Aspe (1860—1927) toodang. Nagu ta kogu oma elu veetis Pärnus, nii võttis ta oma ainedki enamasti selle linna lähema mineviku elust, sidudes need ühtlasi eesti ühiskondliku arenemislooga. Tema tööd, millest olgu parematena mainitud „Kasuõde“ ja „Enno- saare Ain“, osutavad head komponeerimisandi ning on teed teinud realistlikule voolule.

Nagu venestusaja proosakirjanikud nii ei toonud ka luuletajad palju uut kirjandusse. Kuid korrates ärkamisaja aateid ja jäädes vaimult epi- goonideks, arendasid nad eesti luulet vormiliselt edasi. Ka siin kaotas rahvuslik tunne oma aktuaalse värskuse ja avaldus tihtipeale ajaloolise allegooria taha peidetuna. Sääraste luuletajatena tuleks mainida kõigepealt pastoreid Jaan Bergmann'i (1856—1916)

Jaan Bergmann.

ja M. J. Eisen'it (sünd. 1857). Esimene neist har- rastas mütoloogilist ja ajaloolist ballaadi ning püüdis

„Batrachomyomachia“ ja „Odysseia“ tõlkeis eesti keelt antiikse värsi kohaseks painutada. Eiseni siia maale kestnud väga mitmekülgse kirjandusliku tegevuse hulgas pole luuletamisel just viimane koht. Siin on ta keskpäraste tulemustega harrastanud igat lüürika liiki, kuid just

M. J. Eisen.

venestusaja algul ilmus tema tähtsaim lugulaul „Kõu ja Pikker“ (1885), milles heksameetri vormis antakse ülevaade peamiselt Faehlmanni rajatud *quasi*-mütoloogiast. Teosel ei puudu igatahes kirjanduslikud voorused. Kõnesoleval ajastul andis Eisen ka „Kalevala“ täieliku tõlke. Samuti arendasid eesti luulekunsti tollal kaks õpetajat: Jakob Tamm (1861—1907) ja Jakob Liiv (sünd. 1859). Nagu

nad olid lähedased kaaslased, nii on ka nende loomingu palju ühist. Tamm harrastas peamiselt värsistatud rahvajuttu ja ballaadi ning on sel alal üldse väljapaistvamaid eesti kirjanduses. Jakob Liivi lüüriline toodang on küll ulatuslikum, kuid ühtlasi moodustavad lugulaulud ka temal tähtsa osa. Mitmes oma paremas teoses on Liiv allegooria varjus kirjeldanud venestusaja poliitilisi olusid ja erakonnavõitlusi. Nii Tamm kui Jakob Liiv olid teadlikud vormiharrastajad ja kaldusid ajaliseltki läheda realismi poole.

Jutustise ja lüürikaga kõrvuti avaldas kõnesoleval ajastul isegi näitekirjandus erilist huvi muinasaja ning mütoloogia vastu. Siin oli selle aineleegi esimeseks tarvituselevõtjaks P e e t e r J a k o b s o n (1854—1899) oma näidenditega „Koit ja Hämarik“ (1884) ning „Udumäe kuningas“ (1888). Temaga seltsis varsti pärastine väljapaistev arvustaja ja seltskonnategelane A n t o n J ü r g e n s t e i n (1861—1933) näidendiga „Juta“ (1886). Kuid kumbki autor ei ulatu õieti rahvaluule-ainelistest ooperi-librettodest kaugemale.

Siin käsitletud venestusaja tähtsamate kirjanikkude esitamisega pole ometi küllalt iseloomustatud selle ajastu kirjanduslik üldilme. Nagu ärkamisaeg oli tõmmanud massi otsekohesele osasaamisele kirjandusest, nii oli ka kirjanduslik looming ise muutunud mingiks massiliseks tegevuseks. Säärast „kirjanikkude“ rohkust pole Eestis enne ega pärast nähtud! Seisukorda võime ainult statistiliste andmetega selgitada: ühes toleaeagses antoloogias esineb terveni 200 „luuletajat“, teises 32 naislüürikut ja kolmandas algab 22 noorpoeti korruga oma tegevust. Toetudes sellisele epigoonide karjale pidas kriitikatu ajajärk end ise väga luulerikkaks. See avaldus eriti drastiliselt E. Kirjameeste Seltsis selle langusajal toime pandud n. n. võidupidudel (1887—1890), mida võrreldi koguni kirjanduslikkude Olympia-võistlustega! Kõik see ähvardas tumestada käsitusegi tõelisest kirjanduslikust kunstist.

Sel poliitiliselt ja kirjanduslikult nii ahistaval ajajärgul võttis ometi üks rahvuslik ettevõtte üllatava ulatuse — nimelt Jakob Hurda poolt juhutatud rahvaluule kogumine, millest oli kõne juba selle ülevaate esimeses peatükis. See tähendas oma-

kord tagasipööramist minevikku, kuid tõstis ilmselt huvi selle mineviku vastu ka kunstikirjanduses. Kahju ainult, et see huvi pinnaliseks jäi ja rahvaluule tõelise olemuse mõistmiseni ei ulatunud.

VII. Realismi ajastu.

Ametlik venestuspoliitika jäi küll kuni 1905. a. revolutsioonini maksma. Kuid eesti ühiskond hakkas juba 90-ndate aastate keskpaiku sisemiselt toibuma ja enesekaitse abinõusid otsima. See esialgu aeglane ja vaevalt märgatav areng muutus uue sajandi algul ilmsiks. Selle põhjuseks oli ühiskonna majanduslikervenemine ja uue tegelaspõlve näitelavale asumine. Ühtlasi märkame rahvusliku liikumise jõubaaside vahetumist: ärkamisaja ideestikku kandis alles iseseisvusele tungiv talupoeg, nüüd hakkab aga juba ka eesti soost linnakodanlus osa etendama. Kuid veel enam: ärkamisaja liikumine puudutas peamiselt Lõuna-Eestit, kuid venestusajal immutas selle ideestik pikkamööda ka Põhja-Eesti. See ei sündinud küll enam mingi vaimustuse hoos, vaid pigemini alateadlikult, harjumise teel. Sellisena iseenesest mõistetavana sai ta ka kujuneva linnakodanluse ideoloogia aluseks, kaotades kriitilisemas õhkkonnas ainult oma romantilise värvingu.

Nagu ärkamisajal, nii langes ka nüüd see rahvuslik tõusuideoloogia kahte peavoolu. Lõuna-Eestis, kus maameeleolud olid ikka veel mõõduandvamad, oli ta poliitiliselt alalhoidlikum, rahvuslikult aga rohkem rõhutatud. Selle voolu eesotsas seisis Jaan Tõnisson, kes a. 1896 võttis Tartus „Postimehe“ juhtimise enese kätte. Põhja-Eestis, kus leidis rohkem tööstuslikke keskusi, omandas liikumine poliitiliselt

käremeelsema, kohati sotsialistliku ilme, kuna rahvuslik küsimus jäi kõrvalisemale kohale. Selle voolu peamehi oli Konstantin Päts, kes asutas a. 1901 Tallinnas päevalehe „Teataja“. Nagu näeme, toetutakse siin osalt jälle Hurda ja C. R. Jakobsoni loodud traditsioonidele.

Vene valitsuse seisukohalt oli küll nii see rahvuslus kui ka revolutsiooniline rahvusvahelisus ühte viisi lubamatu. Et aga ühiskond sisemiselt tervenenes, siis ei võinud välissurved seda tõusulainet peatada, vaid ainult ta tempot pikendada. Nad löid ainult erilise konspiratiivse õhkkonna, milles energia tihenes ja tundepinge kasvas. See uus tõusujärk oli ühtlasi oma majanduslikust aluspõhjast teadlikum kui ärkamisaeg. Venestusaja reaktsioon oli teinud ta kriitilisemaks ja skeptilisemaks. Nähti palju selgemini ümbritsevate olude kisendavat ebakohasust. Ja sellepärast sai selle ühiskondliku uuestisünni kirjanduslikuks avaldiseks kriitiline realism.

Kuid nagu eesti ühiskonna virgumine sündis esialgu ebateadlikult, nii ka tema uue kirjandusliku suuna selgumine. Seegi oli orgaaniliselt seotud eelmise ajajärguga, nimelt juba 80-ndail aastail harrastatud talupoeglik-väikekodanliku tõsielukujutusega. Sellisena polnud tal küll veel mingit ideelist suunda ega nähtavat sidet nende uute teaduslike ja sotsiaalsete väljavaadetega, mis põhjustasid Lääne-Euroopas realistliku kunsti. See joon ulatub tagasi J. W. Jannseni ja Koidula, Pärna ning Aspe jututoodanguni. Nüüd hakkas ta alles pikkamööda oma teooriat selgitama. Kõige lisaks põlvnesid ka selle realismi esimesed esindajad ise veel eelmisest ajast ega suutnud kunagi viimase romantilisist traditsioonest täitsa vabaneda.

Säärase üleminekuaja mehena olgu kõigepealt mainitud J u h a n L i i v (1864—1913), eelmises peatükis käsitletud Jakob Liivi noorem vend. Aukliku haridusega küla-intelligent, õpetaja, nälgiv ajakirjanik ja veelgi nälgivam vabakirjanik ning parkümmend viimast eluaastat vaimuhaige — niisugune oli Juhan Liiv maises elus. Kuid sellest valurikkast saatusest hoolimata viis ta eesti romantilis-realistliku maaelukirjeldise selle klassilisema ulatuseni, loorides nii selle idüllid kui eleegeid isesuguse nukra pehmusega. Tema paremad jutustised, novellikogu „Kümme lugu“ (1893) ja pikemad novellid „Vari“ (1894) ning „Nõia tütar“ (1895) ilmusid venestusaja lõpul. Neis on juba ilmne püüd realistlikuma eluvaatluse poole, kuid vaimuhaiguse katastroof takistas autorit sel alal edasi arenemast. Kui ta aga paariaastase vaheaja järel — ikka vaimuhaigena — luuletajana hakkas edasi töötama, siis ennustas ta koguni realismile järgneva kirjandusvoolu tulekut.

Liiviga umbes samal ajal algas tegevust ka teine romantiliste kalduvustega realist August Kitzberg (1856—1927). Nagu selle kohtu-, büroo- ja pangaametniku isiklik elu oli harmooniline ja optimistlik, nii ka suurem osa tema kirjanduslikust toodangust. See langeb kahte ossa: novellistlikku ja dramaatilisse. Esimest liiki teosed, mis sündinud suuremalt jaolt kirjaniku nooremas eas, on peamiselt päevakajalist laadi. Neis näeb autor ühiskondlikes vahekorris kõigepealt veel patriarhaalse idüllid ja süütu nalja ainet. Tema seda laadi tööd on hiljem kogutud „Külajuttude“ viies andes (1915—21). Kuid ometi pole Kitzbergi peatähtsus ses vähenõudlikus kirjandusliigis, vaid tema dramaatilises toodangus. Ta oli esimene suurejoonelisem ja viljakam eesti

näitekirjanik, kelle teosed on ulatunud ühtlasi üle oma rahvuse piiride. Temagi algas vähenõudlikkude külajantidega, jälgides Koidula ja Kunderi traditsioone, kuid pani siis aluse eesti kunstdraamale. Kuulumata küll kunagi täielikult kriitilise realismi meeste hulka, kujutas ta draamas „Tuulte pöörises“ (1906) 1905. a. revolutsiooni taustal küla sotsiaalseid ja hingeelulisi vastuolusid. Samuti andis ta oma „Libahundis“ (1912) intiimse ja traagilise sümbolistliku draama näite. Kitzbergi viljakas tegevus kestis kaua ja ulatus läbi mitme kirjandusliku ajajärgu, kuid teda tuleb kõigepealt hinnata just eesti realistliku näidendi rajajana.

August Kitzberg.

Esimeseks teadlikuks realismi viljelejaks eesti kirjanduses sai aga ikkagi E d u a r d V i l d e (1865—1933). Selle suurejoonelise kirjaniku elukäik on olnud küllaltki kirju. Ta sündis mõisakupja pojana Põhja-Eestis, tutvus siin kõige mitmekesisemate inimtüüpidega ja nägi ka juba poisikesena mõisnikkude poolt talupoegade vastu kutsutud karistussalku — keda aastakümned hiljem oma teostes kirjeldas ja kelle eest veelgi hiljem ise pidi kodumaalt põgenema. Saksa koolis käies huvitus ta salaja ka eesti keelest ja

kirjandusest, unistas näitleja karjäärast ja organiseeris Ameerikasse põgenemist, mille eest koolist välja heideti. 17-aastasena kirjutas ta oma esimese pikema jutustise ja algas siis aastakümneid kestvat ajakirjanduslikku tegevust. Vaheajul rida pikemaid reise — Kesk-Euroopasse, Balkanile, Väike-Aasiasse. Uue sajandi algul töötab Vilde Tallinnas „Teataja“ ja Tartus „Uudiste“ toimetuses. Viimasel kohal tabas teda 1905. a. maru, ja nagu paljud teisedki avalikud tegelased pidi temagi revolutsiooni nurjumisel kodumaalt põgenema. Algas 12-aastane maapagu — Helsingis ja Kesk-Euroopas, peamiselt aga Kopenhaagenis, kust põikas pooleks aastaks New Yorki, — kõikjal ainelises kitsikuses. Alles 1917. a. revolutsioon võimaldas Vildel kodumaale tulla, kus ta valiti Asutava Kogu liikmeks ja selle järel saadeti Vabariigi saadikuks Berliini. Tema 60-nes sünnipäev kujunes ülemaailseks austamispäevaks, hiljem valis Tartu ülikool ta oma audoktoriks. Hoolimata sellisest seiklusrikast elust on aga Vilde annus eesti ilukirjandusse olnud suurem kui kellegi teise oma: ta on avaldanud umbes 40 eri raamatut ja tema kogutud teosed on praegu ilmumas 33 andes. Kuid sellele välisele ulatusele vastab ka sisuline tähtsus. Alates oma tegevust venestusaja järelromantismi õhkkonnas, oli tema toodang küll nii esteetiliselt kui eetilisel sihikehv. Kuid siis tutvus ta oma esimesel Berliinis viibimise ajal (1890—92) lähemalt naturalismi suurmeistrite Zola, Hauptmann'i ja Ibsen'iga. Sellest peale iseloomustab ta toodangut tugev sotsiaalne põhitoon ühes realistliku stiiliga. Kunstiliselt eriti hinnatava teosena sest ajajärgust peab mainima romaani „Külmale maale“, mille ilmumisaastat 1896 tulebki pidada realismi läbilöögi-aastaks eesti kirjanduses. Romaani aine on

võetud vaesest sotsiaalsest miljööst, võõra maa peal elavate kehvikute elust. Vaesuse ja õnnetute juhuste tõttu langeb seni täiesti aus noormees pahedesse, saab vargaks ja saadetakse lõpuks Siberisse. Kuid tähtis pole muidugi nii palju sündmustik ise kui selle käsitluse psühholoogiline ja kunstiline tõepärasus. Uue sajandi algul asus Vilde hoopis suurema ülesande kallale: a. 1902 ilmus ta romaan „Mahtra sõda“, a. 1903 „Kui Anija mehed Tallinas käisid“ ja a. 1906 „Prohvet Maltsvet“. Need teosed on sündmustikult küll täiesti iseseisvad, kuid moodustavad ometi ühise ajaloolise terviku, mille ulatus on umbes poolteist tuhat lehekülge. Neid seob vähemalt ühine tegevusaeg, vaatevinkel ja tendents. Kõige kolme teose aineks on

Eduard Vilde.

nimelt talupoegade liikumised ja rahutused läinud sajandi keskel Põhja-Eestis. Tegelasiks on hulk ajaloolisi, kuid veel rohkem mõttekujutuslikke isikuid. See oli Vilde suurejoonelisim ettevõtte, mis nõudis ühelhoobil loovat vaimu ja uurija püsivust. Siin pani ta välja oma rahvaelu ja rahvakeele tundmise, tüüpe-

loova fantaasia ning sotsiaalse kaastunde. Kuid ühtlasi peitub siin Vilde suur algataja tähtsus realistliku romaani alal, kui pidada silmas alles hiljutisi õieti väljaspool aega ja ruumi teotsevaid ajaloolisi romaane. Sedasama elulisuse suunda jälgis Vilde oma maapao ajajärgu töödeski, ainult psühholoogiliselt ja stiililiselt üha tihenedes. Olgu siin mainitud romaan „Mäeküla piimamees“ (1916), mille aine on võetud läinud sajandi lõpust ja tegevuskohaks on autorile nii tuttav mõisa-miljö. Kuid sel aja ja koha raamil pole enam olulist tähtsust, sest lõplikult on perspektiiv üldinimlik. Probleem on iseenesest lihtis: see on lugu mehest, kes aineliste kasude pärast lükkab ise oma naise abielurikkumisele; kuid kui see on sündinud, siis tärkab temas kogu ta elu hävitav armukadedus ja kahetsus. Tähtis pole ometi see lihtlabane ja toorevõitu aine, vaid selle omapärane, sisuliselt hingestatud ja vormiliselt peenendatud käsitlusviis. Juhuslik üksikjuhtumus saab ses käsitluses sügavama ulatuse, heites heleda valgusjoa inimese ürgkannatustesse. Kuigi Vilde tähtsus eesti kirjanduses põhjeneb ta romaani- del ja novellidel, siis on tal teeneid ka näitekirjanduse alal. Tema kolmest näidendist on stiilne salongi- komöödia „Pisuhänd“ (1913) üldse Eestis kõrgemaid saavutisi ses kirjandusliigis. Pamfletiline aine on siin käsitletud äärmiselt tasakaalukalt. Teose huumor on seevõrra avar, et pääseb mõjule ka võõral näitelaval, kus ei teata midagi meie kodustest pisi- asjadest, mille vastu on sihitud komöödia pilge.

Kui Vilde esineb eesti realismi normaalmeistrina, siis kaldub tema pisut noorem kaasaeglane Ernst Peterson (sünd. 1868) oma paremais teostes naturalismi. Nagu ta on võrsunud õpetaja perekonnast ja ka ise olnud kogu eluaja õpetaja, nii on tema toodan-

gussegi jäänud valgustav ning õpetav kõrvalmaik. Ta algas teiste kaasaeglaste kombel romantikaga, kuid pöördus sajandite vahetusel järsult realistliku rahva-elu kujutuse poole. A. 1899—1901 ilmus temalt kolm jutustiskogu pealkirjaga „Paised“, milles ta eredais värves kirjeldas küla sotsiaalseid ebakohti, alamal olevate viletsust ja ülemate silmakirjalisust. Nii väliselt kui väärtuslikult neist novellest veelgi ulatuslikum oli a. 1904 ilmunud Petersoni pikem jutustis „Rahva-valgustaja“, mis pakub kibe-pilkelise läbilõike eesti aleviühiskonnast sajandite vahetusel. Petersoni kunstiline teene on kõigepealt tema naturalistlikus stiilis, mis ta paremais teostes on veelgi lähemal elavale keelele, kui on seda Vilde ikka pisut romantiseeritud esitusviis. Hilisemais teostes on Peterson ise aga jälle langenud romantikasse.

Juhan Liivi, Kitzbergi, Vilde ja Ernst Petersoni kõrval tuleb mainida rida teisi realistlikke jutustajaid, nagu Jakob Mändmets, G. E. Luiga, Otto Münther või Jaan Lintrop, kelle toodang on ometi kas piiratum või väheolulisem.

Eesti realistlik proosa (romaan ja jutustis) oli sisult ideeline ja vormilt rahvalik ega asetanud enesele palju puhtkunstilisi ülesandeid. Tema ainevald oli piiratud peamiselt küla, alevi ja aguli sotsiaalsete nähtustega, kuna sügavamad hingeelulised ning filosoofilised küsimused talle üldiselt võõraks jäid. Kuid hoolimata neist puudusist tähendab ta ometi otsustavat sammu täisväärtusliku kunstkirjanduse poole. Temas avastati jälle kirjanduse eluline väärtus ja sotsiaalne ülesanne, mis järelromantismi ajal unarusse jäi.

Sellevastu ei viljastanud realismi argiolemus eesti lüürikat, nagu ta pole seda teinud mujalgi. Ka eesti

realismi ajastu tähtsamad laulikud — Anna Haava, K. E. Sööt, Juhan Liiv — said ainult seevõrra tuult tiibade alla, kui palju nad polnudki realistid. Ühtlasi on huvitav, kuidas tõelise tundeluule tuluke üle langusaja epigoonide karja vahenditult järglasele üle anti. Sest samal 1886. a., mil Emajõe ööbiku Koidula eluküünal Kroonlinna udus kustus, kirjutas Emajõe-äärses linnakeses oma esimesi lüürilisi värssse see, kelle saatuseks oli saada Eesti teiseks väljapaistvaks naisluuletajaks. Ja kuigi Anna Haava (sünd. 1864) ülesanne polnud nii üldrahvalik ega tema mõju nii sügavale ulatuv kui Koidula oma, siis suutis ta ometi takistada eesti luule lõplikku langust neil ajal. Ta ei seisnud enam Koidula kombel eesti elu keskel, vaid piirdus oma isiklikkude tunnete, peamiselt armuelamuste alaga. Kuid just sel alal oligi ta peaaegu esimeseks puhtsubjektiivseks luuletajaks Eestis. Kui sellesse segunebki algupoleel ka isamaa-luule aineid, hiljem aga oludekajastusi, siis peamiselt ikka ainult niipalju, kui need ained riivavad isikut. Nii laulab Haava oma „Luuletuste“ kolmes andes (1888—97) oma armastusest, selle rõõmudest ja pettumustest. Kui ta aga pikema vaikimise järel uue koguga „Lained“ (1906) esines, oli nii luuletajas endas kui tema ümber palju muutunud. Endiselt on ta tundelaulik, kuid tunnete skaala on laienenud; ta kannatab, protestib ja loodab ühes muutunud ajaga. Mis puutub Haava luule vormi, siis jälgis ta esialgu ajajärgu üldist heinelist šablooni, kuid mitmekesisustus hiljem ja on lõpuks üks eesti *vers libre*'i, vabavärsi loojaist. Luuletiste kõrval olgu mainitud veel Haava intiimne ja kaunis laastukogu „Väikesed pildid Eestist“ (1911).

Kuna Haava venestusajale järgnenud uuest rah-

vuslikust ülesehitamistööst pidi isiklikult eemal seisma, siis on Karl Eduard Sööt (sünd. 1862) kogu oma meheea otse kesk võitlust olnud. Kuid ta oli seda realismi ajastu kangelasena, rakendudes tuhandesse seltskondlikku kohustisse ja kulutades end tuhandel võitlusväljal, ilma et paljud seda märkasidki. Oma paremais luuletiskogudes „Rõõm ja mure“ (1894), „Saatus“ (1899) ning „Mälestused ja lootused“ (1903) tõlgitseb ta neid ahastusi ja lootuse-tuikeid, mida sisendas aeg.

Kuid Haava ja Söödi tundeluule jääb siiski varju Juhani Liivi üllatava loomingu kõrval. Nagu tema isikut nii ei saa ka tema andi hinnata harilikust vinklist. Kirjutanud oma jutustised ja katsetanud keskpärase luuletajana, jäi see alati põdur inimene a. 1894 täiesti vaimuhaigeks, millest ei paranenud kunagi. Paarkümmend aastat hulkus ta tagakiusamis- maania all kannatades ringi või elas vallavaesena oma kodukohas. Kuid selgemate hetkede tulemusena on säilinud temalt umbes 1000 luuletist, millest paremaina on trükist ilmunud umbes kolmandik. Kuigi see haiglane ja katkendlik luule liigutab meid juba autori traagilise saatuse pärast, siis avaldub selles kahtlemata ka suur lüüriline andekus. Tema konarlikust värsist hoovab mõte ja tundmus, valu ning unistus äärmise otsekoheusega. Tema lähimaks teemaks on ta ise oma saatusega. Vahel süngistub ta meeletehteks, vahel hardub lapselikuks palveks:

Tule, öö pimedus,
võta mind sülle.

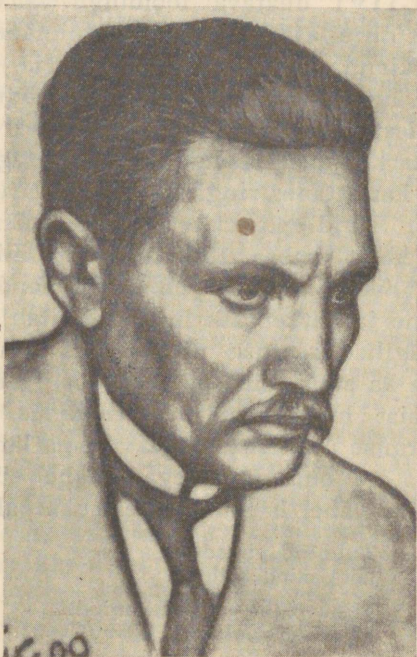
Minu päike ei tunne mind,
öö jäänd mulle.

Ainust tähte sääl pole,
minul on kole.

Varja mu üle.

Nende traagiliste saatuslaulude kõrval mõjuvad äärmiselt südamlikena või nägemuslik-kirkaina Liivi looduslaulud, nagu võime näha luuletisest „Külm“:

Mets härmatises surnuvaik,
koit idas veripunane,
õhk kristallisid pisardab,
õhk põhjast — tuleleil on see!
Loom koiduvalgel kisendab,
hunt, põder, metskits ägavad.
Kordkorralt külm sääl plaksutab,
siis jällegi kõik surnuvaik . . .
Koit idas veripunane.

Juhan Liiv.

Elades otsekui väljaspool ühiskonda, oli Liiv ometi kõige lähemalt seotud ühiskonna mõtte- ja tunde- eluga, aimates nagu õhust selle suunavõtteid, kartusi ning lootusi. See selgub tema teoreetilisist kirjuti- sist, mõttesalmidest ja eriti isamaa-luulest. Viimases väljendub venestusaja ahastus ja salajane hõõgumine intensiivsemalt kui ühelgi teisel kirjanikul. Elades kaasa kõik rahvuslikud kannatused ja häbistused ning samastades enda elu kogu rahva eluga, jõuab ta lõpuks messianismini, lunastuse ennustuseni. Ja nii tekibki tal juba sajandi algul Eesti riikliku iseseisvuse mõte, millest tollal keegi teine ei osanud veel unistadagi:

— — — — —
Ja nõnda on lugu ka Eestis
ja nõnda on elu kiik:
ükskord — kui terve mõte —
ükskord on Eesti riik!

Liiv algas oma luuletaja-teed vanaromantikuna, tõi siis luulesse naturalistlikke sugemeid ja jõudis viimaks uusromantika ning sümbolismini. Kõik see oleks enam kui tervendavalt mõjunud kõnesolevale luulevaesele ajale. Kuid kahjuks jäi Liivi luuleloo- ming tollal üldsusele täiesti tundmatuks ja esimene valik sellest ilmus alles a. 1909. Ja nii kuulub Liiv ajaliselts õieti uude ajajärku, nagu kuulub sinna jaolt sisuliseltki.

VIII. Uusromantikute vanem rühm.

Realismi valitsusaeg eesti kirjanduses kestis ainult kümmekond aastat. Tema kaudu kõneles ühis- konna protestimeeleolu otsekui tuha alt. Kuid selle meelega ilmsi lõkkeleplahvatamisel pidi realism kir- janduses jälle maad andma romantikale. See areng

andis end tunda uue sajandi esimesist aastaist peale ja tõusis tipule 1905. a. revolutsioonis. Ilma välis-olude muutuseta oleks eesti rahvas pidanud küll samas umbses õhkkonnas edasi hingitsema, hoolimata oma sisemisest tervenemisest. Kuid kohe sajandi alul nõrgendas jaapani sõda Venemaad ja varsti pani üle-riiklik käärimine selle alused vappuma. Olles seotud täielikult venelastega, pidid eestlased revolutsiooni ühes nendega oma poliitilistes ja rahvuslikes huvides kaasa tegema. Revolutsioon ebaõnnestus küll ja summutati veriselt, kuid ometi oli olukord pärast seda palju vabam kui enne. Algas paariteistkümnenda-aastane ebastabiilsuse, alalise kõikumise, kõige karmimate survete ja jälle järeleandmiste aeg, mille keerises valitsusel enam mahti polnud vähemalt senist järjekindlat rahvuslikku vägistamist teostada. Samal ajal arenes eesti rahvas imestamisväärse kiirusega kõikeisuslikuks kultuurrahvaks omakeelsete erakoolide, teatrite ja majanduslikkude ettevõtetega. Loodi rahvuslikud keskorganisatsioonid, m. s. a. 1907 Eesti Kirjanduse Selts, et jätkata organiseeritud kirjanduse viljelemist, mis kord vägivaldselt katkestati. Kogu seda rutulist edu võimaldas rahva jõukuse tõus ja haritlaskonna kiire kasv. Igatahes oli eesti rahvas varsti oma paljusajandilist peremeest-sakslast kultuuriliseltki ületamas. Üldist meeoleolu kesk seda alalist kõikumist täitis kas võitluse vaimustus või pettumuse pessimism, mis oli aga pingelt ühte viisi tunderikasromantiline. Ja selliseks kujunes ka ajajärgu kirjandus — kuni maailma-sõjani, 1917. a. revolutsioonini ning iseseisvusvõitluseni.

Selle ühiskondliku arengu kõrval oli tähtis ka see, et kõnesoleva ajastu algul asus tegevusele uus kirjanduslik ühendus, kes suhtus oma ülesandesse teisiti kui

senised. Koosnedes sajandi esimesil aastail alles keskkoolides õppivaist ja salaseltsikestesse liitunud noorureist, suutis ta juba 1905. aastaks Noor-Eesti

Ajakirja „Noor-Eesti“ kaanejoonistis.
Autor N. Triik.

nime all kirjanduslikuks organisatsiooniks kujuneda. Sel aastal ilmunud „Noor-Eesti“ esimeses albumis sõnastas Gustav Suits ka rühma põhinõuded: „Enam kultuuri! Enam euroopalist kultuuri! Olgem eest-

lased, aga saagem ka eurooplasteks!“ Neis põhinõudeis ei leidnud väljendust ainult väikese kirjandusliku rühmituse vaated, vaid kogu järgneva ajastu eesti ühiskonna sisemine tendents. Sest Noor-Eesti liikumine ei piirdunud ainult kirjandusega, vaid avaldus kõigil kultuurialadel. See oli eesti ühiskonna üldine euroopastumise liikumine. Kui eesti rahvas oli lõplikult muutumas senisest talupojakihist kõikseisuslikuks kultuurrahvaks, siis pidi sellekohaselt muutuma kogu ta vaimne ja materiaalne elu. Mis puutub eriti kirjandusse, siis olid realistid sellele küll tüsedama põhja pannud, kuid lõplikult püsisid nende teosed ikkagi rahvakirjanduse vähenõudlikul tasemel — alates ainete ja väljendusviisiga ning lõpetades raamatute kehva välimusega. Noor-Eesti sai ikka teadlikumaks oma eeskavast: see tahajäänud kolgakirjandus tuleb tõsta euroopaliste nõuete tasapinnale. Selleks tuleb asuda lähedasse kontakti üldise kirjandusliku arenguga, uuendada ja rikastada keelt, harida kirjanduslikku vormi, arendada arvustust. Seda eeskava propageeris rühm „Noor-Eesti“-nimelises albumeis (I 1905—V 1915), samuti ajakirjades „Noor-Eesti“ (1910—11) ja „Vaba Sõna (1914—16) ning teistes väljaannetes. Tema osa oli tunduvalt revolutsiooniline ja sellisena pealtnäha esmajoones arvustav, mahakiskuv, koguni kardetav, arvestades eriti eesti rahva tollaegset kõikuvat olukorda. Sellepärast kutsus ta esile palju opositsiooni ja vihast eitamist alles talupoeglikust ning väikekodanlikust ideoloogiast läbiimbunud vanemate tegelaste poolt. Tagantjärele on aga nähtud, et tema kriitiline toiming, radikaalne keeleuuendus ja isegi uste avamine välismõjudele on eesti rahvuslikku kultuuri ainult kõvendanud. Sest kurtes võõraste mõjude sissetungi üle ei märgatud, et

kogu seninegi eesti vaimuelu ja kirjandus oli neist mõjudest läbi imbunud. Kuid need — saksa ja hiljem ka vene mõju — olid nii lähedad, et nende tagant eesti tõelist omapära enam ei nähtudki. Nüüd aga asuti lähemasse kontakti ka romaani ja anglo-saksi rahvaste vaimueluga ning sõlmiti eriti aktiivsed suhted Soomega. Kõigi nende mõjude ristluses, võistluses ja võrdluses võis hakata selguma ka tõeliselt omapärase kultuuri laad.

Kuigi Noor-Eesti teoorias ei eelistanud ühtki kirjanduslikku voolu, siis kaldus tema liikmete ilukirjanduslik looming ometi uusromantikasse ja sümbolismi. Selleks avaldasid mõju nii ühtsoodu vältavad ühiselulised murrangud kui Euroopas valitsevad kirjanduslikud suunad. Ning ajastu romantiline olemus väljendus kõigepealt jälle lüürikas, millega siin ka algame.

G u s t a v S u i t s (sünd. 1883), Noor-Eesti välja-
paistvamaid tegelasi, sai keskkooli hariduse Tartus, lõpetas Helsingi ülikooli ja on praegu Tartu ülikoolis kirjanduseprofessoriks. Ta algas varakult oma kirjanduslikku tegevust ja just revolutsiooni-aastal 1905 ilmus tema esimene luuletiskogu „Elu tuli“, mida tulebki pidada eesti uuema lüürika ajaloo lähtekohaks. See on vaimult nooruslik-isamaalik ja vormilt romantilis-pinnaline raamat, tunduvate mõjutustega Eino Leinolt. Nii Suits ise kui eesti lüürika on sest laadist nüüd küll üle kasvanud, kuid siis vastas selle kireküllast pakatav paatos täiesti ajale. On öeldud, et siin esmakordselt pärast Koidulat eesti salm jälle helises ja tegudele kutsus. Kuid Suits elas peatselt selle romantilise ajajärgu üle, et tunda kesk olude traagilisi näiteseinu nii isikliku kui ühiskondliku pettumuse kibedust. Veetes aja kahe revolutsiooni vahel

vabatahtlikus maapaos Soomes, kirjutas ta luuletised, mis ilmusid kogus „Tuulemaa“ (1913). Sama suur vahe kui eraldab esimese kogu kõlavat paatost järgmise raskest traagilisusetundest, sama suur on ka vahe esimese pinnalise ja teise artistiliselt süvendatud tehnika vahel. „Tuulemaa“ on üldse eesti kirjanduse

kõrgemaid saavutisi nii meeolelu tihedusest kui vormiliselt täiuselt. See osutas lõplikult eesti värsi võistlusvõimet euroopalikul Parnassil. Sellise võimenäitena sai ta ajastule eeskujuks ja noorema luuletajate põlve kannustajaks. Suitsu enda areng jätkus samas sihis, ainult ainete ala laienemisega. Maa-ilmastõda ja revolutsioon tõstisid subjektiivsete meeolude asemel rohkem ühiskondlikke probleeme

Gustav Suits.

esialale. Ühtlasi vahetus senine ahistatud traagilisuse tunne rohkem protestiva sarkasmiga, samuti kui senisest viilitud värsivormist tungisid läbi naturalistlikud elemendid. See kõik avaldub Suitsu seni viimases ja ühtlasi suurimas luuletiskogus „Kõik on kokku unenägu“ (1922). Kuid tõlgitsedes luule kaudu ajastu meeolusid, on Suits seda teinud ka otsekohe-
semal teel. Tema kolmekümne-aastasest intensiivsest

esseistlikust ja arvustuslikust toodangust on seni aga ilmunud ainult kaks valikut eri raamatuina: „Sihid ja vaated“ (1906) ning „Noor-Eesti nõlvakult“ (1931).

Kui Suitsu lüürika tõlgitses ajajärgu teguiha ja pettumuskibedust, siis peegeldab tema kaaslase Vilem Grünthal-Ridala (sünd. 1885) oma just

mõtisklevat rahu, looduslikku ümbrust ja mineviku mälestisi. Ridala luulele pole olemas ühiskonda, päevavõitlusi ega õieti ka isiklike elamusi, sest looduski pole talle mitte seevõrra lüüriliste meeleolude allikaks kui objektiivne vaatluse. Tema lüürikas on ta kodusaar Muhumaa ja seda ümbritsev meri leidnud kiretu, sentimentaalsusetu, impressionistlik-realistliku lauliku,

V. Grünthal-Ridala.

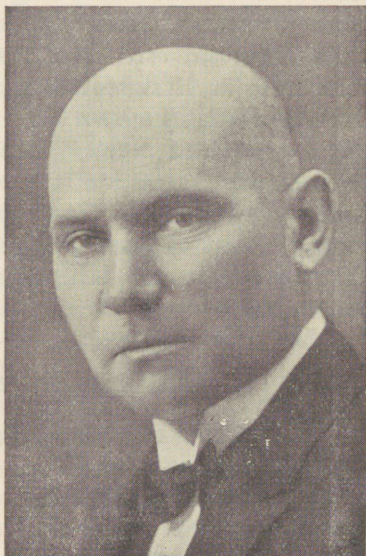
nagu näeme ta kogudest „Laulud“ (1908) ja „Kauged rannad“ (1914). Hiljem on Ridala muistse eesti rahvalaulu laadis kirjutatud poemides „Merineitsit“ (1918) ning „Toomas ja Mai“ (1925) harrastanud arhailisi aineid. — Kolmandaks väljapaistvaks luuletajaks sajandi alul oli Ernst Enno (sünd. 1875), kes kultiveeris filosoofilisi elamusi impressionistlik-sümbolistlikus, tihtipeale vabavärsilises vormis. Tema paremaid kogusid on „Hallid laulud“ (1910).

Sisuliselt oli juba Juhan Liiv toonud eesti lüüri-
kasse rohkesti uusromantilisi elemente. Suitsu, Ridala
ja Enno poolt loodi sellele luulele püsivamad tradit-
sioonid, mida on edasi arendanud rohkearvuline ja
andekas lüürikute rühm, keda tuleb aga võtta juba
Noor-Eesti noorema põlvna.

Kuid kui värsivormis oli maksvusele pääsnud uue
aja hää, siis ei jäänud ta proosaski tummaks. Nii
sõnastas Friedebert Tuglas (sünd. 1886) sa-
muti revolutsiooninaastal 1905 uusromantilise proosa-
katsena pikema fantastilis-sümbolistliku jutustise
„Jumala saar“, et hiljem teadlikumalt viljelda impres-
sionistlik-fantastilist jutustist, mida esitavad novelli-
kogud „Saatus“ (1917), „Raskuse vaim“ (1920) ning
„Hingede rändamine“ (1925) ja romaan „Felix Or-
musson“ (1915). Samuti fantastikasse kalduv on
Alexander Tassa (sünd. 1882), kelle huvi on
aga pööratud arhailiste vormide poole, püüdes sisse
elada mineviku kultuuridesse ja uuesti sõnastada neid
peenendatud stilistina. Tema laadist annavad käsituse
alles hiljem koostatud novellikogud „Nõiasõrmus“
(1919) ja „Höbelinik“ (1921). Temale hoopis vastakat
suunda esitas aga Jaan Oksa (1884—1918) jõhker-
ekspressionistlik proosa. Olemuselt romantik, stiililt
naturalist, kõigi sentimentaalsete ja kulunud päri-
muste verivaenlane — säärasena viskles Oksa haiglane
and selle lühikese aja, mis halastamatu saatus tal lubas
töötada. Tema jõhkrale vaimukusele olid kitsad har-
jumuslikud kirjandusvormid, samuti kui ta üldise
maitse vastu tundis vaid sarkasmi ja mõnitust. Kuid
ometi on ta pikemas novellis „Tume inimeselaps“
annud vahest kõige liigutavama proosateose eesti kir-
janduses.

Nende tüüpiliste Noor-Eesti ajastu uusromanti-

kute-prosaistide kõrval tuleb mainida kaht viljakat kirjanikku, kellel küll tugevad kalduvused realismi poole, kuid kes olemuselt on ometi romantikud. Esimene neist, **Karl Ast-Rumor** (sünd. 1886), esines ägeda revolutsioonilise hässitajana, oli mitu aastat poliitiline vang ja on nüüd jälle erakonnajuht ning parlamendi kõnemees. Pihtinud oma esimeses novellikogus „Sääsed tormis“ (1911) ja proosapoeemis „Lumiste kõrguste poole“ (1913) 1905. a. revolutsiooni pohmelust, kaldus ta ajuti äärmisse sensualismi ja naturalismi, kuid andis ühtlasi ka äärmiselt hingetatud ning romantiliselt häälestatud novellikogu „Sammud kaduvikku“ (1928). **Oskar Luts** (sünd. 1887) debüteeris täitsa realistlikkude koolipõlve mälestistega „Kevad“ (I 1912, II 1913), mis saavutasid haruldase populaarsuse, kuid lõi sealsamas sellise uusromantilise ja poolfantastilise teose nagu jutustis „Soo“ (Kirjutatud on..., 1914). Ja nende äärmuste vahel ongi arenenud tema hilisem väga viljakas toodang, milles vahel kõige realistlikumategi ainete kohal tundub nukrustav-õrna romantilist hingeõhku. Selliste teostena olgu mainitud ka tema juba

Oskar Luts.

viienda andeni ulatuvad kunstiliselt ümberkujundatud noorusmälestised.

Igatahes andsid uusromantilised tendentsid kahe revolutsiooni vahel ilme kogu eesti kirjandusele. Realistlik vool ei kadunud küll täitsa, kuid sulatas endasse uusromantilisi meeleolusid ja stiilielemente. Nii kajastasid ka varemad realismi esindajad suuremal või vähemal määral valitsevat voolu, nõnda Kitzberg oma „Libahundis“ või Vilde „Mäeküla piimamehes“; samuti pärastised uusrealismi väljapaistvamad esindajad A. H. Tammsaare ja M. Metsanurk.

Noor-Eesti esimene põlv töötas mitmeti väga ebakohastes tingimustes. Suur osa tema energiast kulus lihtsalt uute mõttesuundade läbisurumiseks vaenlikus ümbruses. Alles tema algatusel tekkis kõrgemaid nõudeid asetav esseistlik ja arvustuslik kirjandus, mida viljelesid eriti G. Suits, F. Tuglas, V. Ridala, B. Linde ja liikumisele ligidal seisev Aino Kallas. Samuti jättis Johannes Aaviku (sünd. 1880) poolt algatatud keele puhastamise, uuendamise ja täiendamise liikumine sügavaid jälgi eesti keelde. Igatahes suutis Noor-Eesti juba paariteistkümne aasta jooksul Eesti vaimset ilmet tunduvalt muuta, kuigi ta vahest looval alal nii viljakas polnud kui oleks soovinud.

IX. Uusromantikute noorem rühm.

Noor-Eesti tegevuse kõige intensiivsemal hetkel üllatas maailmasõda. See tähendas sõjavõimeliste mobiliseerimist ja võõrsile viimist, rahva sunniviisilist kaasaelamist Vene riigi saatusega, maa sõjajalgu jäämist, revolutsiooni keeriseid ja siis omal käel sõja pidamist nii venelaste kui sakslastega, millest Eesti

lõpuks väljus iseseisva vabariigina. Maailmasõja algul jäi kirjanduslik elu soiku ja kadus paari aasta pärast peaaegu täiesti. Kuid kohe esimesel vabamal hetkel — pärast 1917. a. revolutsiooni — puhkes ta jälle erilise hoogsusega. Juba mainitud aasta kevadel organiseerus rühm nooremaid kirjanikke Siuru nime all (muinasjutulind „Kalevipojas“). Selle liikmed olid küll enamasti kõik juba varem m. s. Noor-Eesti väljaandeis esinenud, kuid äsjane pikk kirjastuskriis oli sundinud neid eriraamatute väljaandmisega ootama, nii et nad nüüd debüteerides olid oma laadis õieti välja kujunenud. Nende üldine suund tähendas enam-vähem Noor-Eesti jätkamist, nagu ka senised välja- paistvamad noor-eestlased nende tegevusest osa võtsid, eriti „Siuru“-nimelistest albumitest (I 1917—III 1919). Noor-Eesti estetismi ja individualismi, fantastikat ja vormikultuuri oli ainult veel kaugemale arendatud, kuna puht-romantilistele stiilielementidele lisandus pisut futuristlikke ning ekspressionistlikke sugemeid. Kõiges selles avaldus selgesti vanema põlve teedvalmistava töö tähtsus. Ometi arendati nüüd kesk sõja pohmelust ja revolutsiooni joovastust üks pool Noor-Eesti kalduvusist eriti kaugele välja: tundmused ja kired otsekui pääsid aheldavast survest ning kirjandusse tulvas seninägematu sensualismi, meelte- likkuse laine. Kuigi eesti kirjanduses juba väga pal- juga oldi harjutud, siis äratas viimane nähtus ometi valju protesti ja poleemikat.

Selle kümme-konna andeka lüüriku hulgas, kes koos Siuruga kirjanduse vallutasid, tuleb kõigepealt mainida Marie Underit (sünd. 1883). Kahtle- mata, eesti kirjanduse teine suur naisluuletaja Koi- dula kõrval — kuid kui erinev oma eelkäijast! Ta oli juba esimesist Noor-Eesti väljaandeist peale seal

harva asjaarmastajana esinenud, äratamata ometi suuremat tähelepanu. Alles a. 1917 esines ta oma esimese luuletiskoguga „Sonetid“, millele on järgnenud kaheksa teist kogu ja lisaks valik saksa modernist lüürikast. Underi sonetikogu oli esimeseks piksevardaks,

Marie Under.

millesse löid ägedad süüdistused sensualismis, erotismis ja ebamoraalsuses. Kuid teiselt poolt leidis ometi tunnustust autori tung kindla vormi ja värviküllase dekoratiivsuse poole. Jatkanud seda suunda veel paaris raamatus, avaldas Under a. 1920 kogu „Verivalla“. See tähendas loobumist senisest kitsalt-subjektiivsest aineteringist, kaasaelamist ühiskonna murrangu-

meeleoludega, sotsiaalse maailmamure tunnetamist, moraalse uuestisünni püüet. Ühtlasi taganes senine dekoratiivne virtuositeet sügavama ja hingestatuma sõnastuse ees. Kõiges selles avaldus ilmselt ekspres- sionismi sissetung eesti lüürikasse. Underi kaunimaid saavutisi on aga tema hilisemad lüürilised kogud „Hääl varjust“ (1927) ja „Rõõm ühest ilusast päevast“ (1928) ning ballaadide kogu „Õnnevarjutus“ (1929). Ühelt poolt paelub siin värske ja lopsakas ütlemisviis, teiselt poolt aga sügavatundeline, nägemuslik luule, kuna ekspresionismi hüsteerika on klaarunud läbi elutarga intellekti. Siin on kosmost ja inimest, traagikat ja huumorit, ballaadi ja lüürikat, keerukat hüperbooli ning rahvaluule lihtsust. Kõige sellega on Under juba nüüd saavutanud tunnustatud „klassiku“ seisukoha.

Underiga tuleb mitmeti kõrvutada Henrik Visnapuu (sünd. 1889), kes on avaldanud siia- maale kümme luuletiskogu, mõned pikemad jutusta- vad luuletised ja näidendid ning rohkesti teoreetilisi kirjutisi. Temagi oli alanud luuletegevust võrdlemisi varakult ja püüdnud enne maailmasõda propageerida futurismi, kuid debüteeris samuti alles a. 1917 luuletis- koguga „Amores“, mis äratas vahest veel enam pro- testi kui Underi „Sonetid“. Sest kuna viimase klas- siline vorm vähemalt opositsiooni nõrgendas, siis olid Visnapuu luuletised ka vormilt väljakutsed senistele harjumustele. Siin väljendus loorimatus sõnastuses kogu erootiliste tunnete skaala — oheldamatust kirest küünilise mõnitamise kaudu jõuetu alistumiseni. Ise- enesest oleks see vaatlus küllaltki masendav, kui seda ei puhastaks kannatustoonid, mis kostavad läbi nende rõvetsuste. Järgnevateski kogudes liikus autor veel umbes samade ainete ja tundesuundade piirkonnas,

rikastudes aga ideeliste väljavaadete ning tehniliste võtete poolest. Nii jõudis temagi kolmanda koguga „Talihari“ (1920) kitsalt-subjektiivseist elamustest n. n. ajalaulude juurde. Neljas kogu „Käoorvik“ ja

Henrik Visnapuu.

viies „Hõbedased kuljused“ (1920) sisaldavad rohkesti puht-musikaalse värsirakenduse katseid, aga kuuen-
dast „Ränikivi“ (1925) peale hakkab ikka teravamalt tunduma oma rahva ning kodumaa valulis-armastava tunnetamise püüd. Ja sellisena on Visnapuu püsinud siinemaale, paiguti kooskõlatu ja rabelev, paiguti lan-

gedes mõistuspärasusse, kuid puht-lüürilisel alal ikkagi sugereeriv.

Ikka samal 1917. a. esimese luuletiskoguga esinenud Johannes Semper (sünd. 1892) on väga mitmekülgsede võimetega varustatud kultiveeritud and: luuletaja, novellist ja esseist, esmajoones aga ikkagi luuletaja. Tema paar esimest kogu käsitlevad ihutud-selges vormis moderni inimese ebamääraseid isiklikke elamusi, siis aga hakkab näilise estetismi alt teravalt tunduma sotsiaalsete huvide soon. Paaris viimases kogus „Viis meelt“ (1926) ja „Päike rentsliis“ (1930) tundub uusajalikkuse ning elurõõmu sissetung. Semperi mitmekülgsel kirjanduskultuurilisist huvidest annavad tunnistust tema rohked värsitõlked Dantest ja modernist itaalia lüürikast, W. Whitmanist ja Verhaerenist, modernest venelasist ning sakslasist. — Johannes Barbarus (sünd. 1890), eraelus arst, on oma koolipingi-kaaslasest Semperist mõnes suhtes ühekülgses, kuid seda tüüpilisem. Tema esimene luuletiskogu „Fata-morgana“ (1918) ja kolme järgneva lüürika on jõhker ja jõuline žest ürginstinktide maailma, täis põlismetsade ning suurlinnade paa-tost. Järgnevad neli suurt kogu, mille pealkirjadki on iseloomulised: „Geomeetiline inimene“ (1924), „Multiplitseeritud inimene“ (1927), „Maailm on lahti“ ja „E. W.-r“ (1932), osutavad huvi prantsuse uuemate kunstivoolude — kubismi ja konstruktivismi vastu. Sisult on Barbarus alati opositsioonimees, täis trotsi ja mässu reegleisse tarretunud maailma vastu. — Mitte vähe pole neid omadusi ka August Allel (sünd. 1890). Alates küll kogus „Üksinduse saartele“ (1918) sümbolistlikus vaimus käsitletud klassiliste ainetega, siirdus ta juba teises kogus „Carmina barbata“ (1921) tihedale epigrammi-stiilile ja on jatkanud

seda hiljemgi. Tema iseseisva raamatuna ilmunud „Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust“ (1925) on vormilt lopsakas, sisult sarkastiline tunnustuspoem. — Rohkesti ühiskondliku opositsiooni elementi leidub ka Jaan Kärneril (sünd. 1891), kuid juba elegilis-lüürilisema tooniga. Ta on avaldanud pool tosinat luuletiskogusid, mitu romaani ja näidendit, lisaks kirjandus- ning kultuuriloolisi teoseid. Tema värsiromaani „Bianka ja Ruthi“ (1923) jutustav element on nõrgavõitu, kuid vorm musikaalne ning meelevõimurikas. — Veel pehmematooniline on Arthur Adsoni (sünd. 1889) lüürika. Oma idüllilise anni avaldamiseks pole ta leidnud mitte üksi isestiili, vaid ka -keele, sest tema poolkümme luuletiskogu on kirjutatud kõik Võru murdes, otsekui tõenduseks lõuna murde veelgisest kirjandusvõimelisusest. Alates koguga „Henge palango“, mis ilmus samuti a. 1917, on ta ses pehmet-paitavas vormis käsitletud noorusmälestisi ja armuelamusi, ühiskondlikke aimlusi ning natüür-morti maalinguid. Lisaks on ta avaldanud mitu näidendit kirjakeeles, nendest esimesena esimese ekspressionistliku draama Eestis „Läheb mööda“ (1923). — Ka tunduv osa Hendrik Adsoni (sünd. 1891) lüürikast on sõnastatud lõuna, seekord Viljandi murdes. Tema toodangu põhiaine on intiim-elegiline, tihti huumorisse kalduv. — Lõpuks olgu mainitud ajajärgu vähem väljakujunenud lüürikuist veel Jaan Lõo, Rudolf Reimann ja Julius Oengo.

Kõnesoleva ajastu eesti lüürika areng on sündinud sisulise süvenemise ja vormilise täienemise tähe all. Suurem osa siin esitatud luuletajaid on alanud kitsa aineteringiga, mille keskkohaks on moderni inimese mina selle keerukate naudingute ja kannatustega, kuid aja jooksul saanud värskendust ühiskondlikest mee-

oludest ning tungidest. See on tee isikust ühiskonna ja esteetilisest eetilise poole. Mis aga puutub vormisse, siis on kõik ülemalkäsitletud luuletajad mingil

Kirjanikkude ühing Siuru:

F. Tuglas, A. Adson, M. Under, J. Semper, A. Gailit, H. Visnapuu.

moel mitmekesisistanud eesti värssi, selle rütmilisi ja riimilisi võimeid. Kogu see lüürikute põlv on tunnistuseks haruldaselt ühtlasest ja viljakast tõusust eesti luulekirjanduses.

Sellevastu pole selle põlve saavutised proosas nii ulatuslikud, sest ajastu uusromantiline üldtoon polnud ikkagi soodsaks eelduseks sidumatu sõna käsitlusel. Võime mainida ainult paari-kolme prosaisti, kõigepealt August Gailitit (sünd. 1891). Avaldanud küll juba enne maailmasõda ühe katseraamatu, tuli ta tõeliselt kirjandusse alles a. 1917 oma fantastilis-naturalistliku novellikoguga „Saatana karussell“, millele järgnes teisi novelle ja paar romaani. Autori

iseäralduseks oli haruldaselt kerge fabuleerimise ja tüüpide loomise oskus ning rütmiline ja lopsakas stiil; kuid ühtlasi kannatasid ta teosed fantaasia loogikanõrkuse ja stiililiste abinõude ülipaisutamise all. Nende teoste hulgas on kahe boheemlase suviseiklusi kujutav romaan „Muinasmaa“ (1918) ometi kõige loetavam. Seignud ise paar aastat Kesk- ja Lõuna-Euroopas, algas Gailit a. 1926 ilmunud novellikoguga „Vastu hommikut“ juba korrakindlamat loomingut, mille kõrguspunktiks on romaan „Toomas Niper-naadi“ (1928). See teos koosneb õieti seitsmest iseisest novellist, mis seotud aga ühise nimikangelasega, kes ühe suve jooksul maal ringi rännates satub tegemisse väga mitmesuguste inimeste ja olukordadega. See maanteehulgas, valetaja ja vembumees on lõpptulemuseks ometi sügavam, kui esimesel hetkel arvaks: ta paisub uusromantilise tuju- ja meeolu-inimese sümboolseks kujuk. Ja see teos ise, täis rännulusti ning situatsioonikoomikat, leidis väga hea vastuvõtu nii kodumaal kui ka saksa- ja hollandikeelses tõlkes.

Teine selle põlve prosaist Richard Roht (sünd. 1891) algas samuti fantastilis-romantiliste novellidega, milles oli vähem dünaamikat kui Gailitil, sellevastu aga rohkem lüürilist tunnet. Tema parimad seda laadi novellid leiduvad kogus „Siluetid ja dekoratsioonid“ (1918). Hiljem on Roht kaldunud rohkem realismi, andes säärased õnnestunud raamatud nagu romaan „Kurgsoo“ (1924) ja novellikogu „Neli juttu“ (1925) ning kümme-kond kergemat ajaviite-romaani. — Lõpuks tuleks mainida J u h a n J a i k i (sünd. 1899), kes oma „Võrumaa juttudes“ (I 1924, II 1933) ja teistes teostes on harrastanud rahvalik-lopsakat mõttekujutust.

X. Uusrealismi ajastu.

Nagu nägime üksikute teoste ilmumisaastatusest, on uusromantikute nii vanema kui noorema põlve tegevus jatkunud tänapäevani. Kuid kirjanduse üldsuund on viimase kümnendi jooksul ometi muutunud. Pärast 1920. a. näib revolutsioonist ja vabadusvõitlusest tulnud ühiskonnas algavat taltumise ja tasakaaluotsimise protsess. Esialgu tõuseb eriti teravaks iseisvusunistuste ja reaalsuse vahel paratamatult esinev vastuolu tunne, mis leiab kirjanduses väljendust sisult radikaalseis ning vormilt ekspressionistlikes protestivalanguis. Seda ideoloogilist käärimist peegeldab nii vanemast kui nooremast uusromantikute põlvest moodustunud kirjanikurühm *Tarapita* samanimelise ajakirjaga (1921—1922). Kuid mida kaugemale edasi, seda paratamatult hakati harjuma halli argipäevaga. See reaktsioon sai eriti siis tunduvas, kui Eestit üllatas nii sisemistel kui rahvusvahelistel põhjustel raske majanduslik kriis, milles viibitakse veel praegugi. Ja vastavalt sellele kaine-nemisprotsessile on muutunud ka suhe kirjanduslikku loomingusse. Nii põhjalikkude murrangute järel tõusis paratamatu vajadus tutvuda uue olustikuga ja inimesega selle olustiku raamides. Reaktsioon käis täies ulatuses Noor-Eesti traditsioonide — romantika, estetismi, individualismi — vastu, seades nende asemele ideaaliks realismi, eluläheduse, ühiskondlikkuse. Selle ümberhinnangu teostamiseks andis noorem kirjanikkude põlv, kes alles nüüd tegevusse asus, välja kirjanduslikku ajalehte „Kirjanduslik orbiit“ (1929—30). Et ajastu olemuselt on realistlik, siis on ta leidnud oma kohasema väljenduskuju romaanis. Ja romaani võidukäigust kõnelebki uusim eesti kirjanduslugu.

Tegelikult võib realistliku romaani taaselustajaks pidada Albert Kivikat (sünd. 1898). Avaldanud a. 1919 esikraamatuna hea külajuttude kogu „Soo-kaelad“, hakkas ta küll futuristlike vempudega katsetama, jõudes kuni kurikuulsate „Lendavate sigadeni“. Kuid varsti ilmus tema romaanide tsükkel „Jüripäev“ (1921), „Jaanipäev“ ja „Mihklipäev“ (1924), mis püüavad pakkuda läbilõiget vabadussõja ja sellele järgnenud aja eesti külauhiskonnast. Trioloogia esimene osa näitab vastuolusid talu ja popsi vahel; teises osas on saunikud maareformi kaudu saanud juba asunikeks, kuid vastuolud nende töusikute ja vanatalunikkude vahel jätkuvad; kolmandas osas liituvad aga need mõlemad kihid uueks „ühistõuks“. See seeria pakub rohkesti lopsakat maaelukujutust ja tüsedaid inimtüüpe, nagu ta ühtlasi suurema kompositsioonina eesti ühiskonna uuest arengust on ideoloogiliseltki huvitav. Kuid vormilt on ta paiguti laialivalgub ja viimistluseta. Annud selle iga tahes kaaluka näite uuest realistlikust külaromaanist, vaikis aga Kivikas ilukirjanikuna, kui mitte arvestada tema tunnustusromaaniga „Vekslivõltsija“ (1931). Ja esialgu näis, nagu poleks tema antud eeskujuga tähendanud veel mingit üldisemat suunavahetust. Ning nii ilmusidki realistliku romaani tõelisele võidule aitajatenas alles kaks vanema põlve kirjanikku, kelle tegevuse algus langeb küll kaugemale minevikku, kuid kelle õiget laadi osalt varjutas, osalt mõjutas paarikümne aasta jooksul uusromantilise ajastu üldsuund.

Esimene neist on Anton Hansen-Tamm-saare (sünd. 1878). Juba sajandi alul avaldas ta mõned naturalistlikud jutustised, nagu „Kaks paari ja üksainus“ (1902) ning „Vanad ja noored“ (1903), mis kuuluvad üldse tolle realistliku ajastu parimate saavu-

tiste hulka. Õppides hiljem Tartu ülikoolis õigusteadust ja võttes osa Noor-Eesti algatusist, avaldas ta mitu pikemat jutustist eesti linnaintelligentsi elust: „Pikad sammud“ (1908), „Noored hinged“ (1909) ja „Üle piiri“ (1910). Nende ained ja impressionistlik stiil rikastasid tunduvalt kirjandust, kuigi jätsid ka mingi halli mulje. Kuid varsti pärast seda oli kirjanik sunnitud haiguse tõttu aastaiks loobuma intensiivsest kirjanduslikust tegevusest. Ilmusid aeg-ajalt mõned nukrast ironiast immutatud, pisut knuthamsunlikult häälestatud pikemad jutustised: „Varjundid“, „Kärbes“ (1917) ja „Kõrboja peremees“ (1922) ning piiblaineline draama „Judit“ (1921). „Kõrboja peremehe“ aine oli kaua aja takka võetud jälle külast. See tehniliselt pisut konarlik ja pisut haiglase tundesisuga, kuid sellest hoolimata veetlev teos oli õnnelikuks sissejuhatuseks Tammsaare suurimale üritusele. Sest a. 1926 ilmus tema „Tõe ja õiguse“ esimene köide, millele aastate jooksul on järgnenud neli teist annet.

A. H. Tammsaare.

Juba keskkoolipõlves oli Tammsaare mõlgutanud lapseea mälestusile rajatud monumentaalsest külaelukujutisest. Selle teostamiseni jõudis ta aga alles

poolesajandilisele elueale lähenedes, mil elutarkus ja kunstikogemused olid seks sootuks kohasemad. Nii sündis teos, mille miljöökujutus ja üksikud tüübid ning episoodid on küll mälestusist võetud, kuid kogu kompositsioon tugineb ometi mõttekujutusele. „Tõe ja õiguse“ esimene anne kirjeldab ühe talupere heitlust karmi maa ning vaenliku ümbrusega. Siin olla Vargamäe Eespere Andrese eeskujuks olnud kirjaniku enese vanaisa, ta vastase Tagapere Pearu algkujuks aga samasugune pahur ja keeruka hingeeluga üleaedne. Kuid nende reaalsusest laenatud tellingite vahele on loodud maailm täis taltsutatud tundeküllust ja elutarka resignatsiooni. Iseenesest oli Tammsaare katse, pakkuda säärast aeglase tempoga, eepiliselt heietavat teost eesti kirjanduses küllaltki julge, sest siin näis seni maitse selle jaoks täitsa puuduvat. Ja sellepärast võis autori kavatsus esimesest köitest esialgu vaevalt palju kaugemale ulatuda. Kuid vastuvõtt ületas kõik lootused ja julgustas jätkamisele, ning a. 1929 ilmus „Tõe ja õiguse“ teine anne. See on sisult niisama pooleldi memuaariline, pooleldi mõttekujutuslik. Romaani esimese ande eepilisel taustal olid vaid hapra vinjetina selgunud noore Indrekust perepoja mõtliku profiili piirjooned. Alles teises andes selgub, et see Indrek ongi mõeldud käsiloleva suurromaani keskkujuna. Nüüd võime jälgida selle noormehe kujunemist ta õpiaastail härra Mauruse — tõeliselt Hugo Treffneri omapärases eragümnaasiumis Tartus, kus Tammsaare ise kord õppis. Juba on tegevuskohaks peamiselt linn ja juba on selge, et see talupoiss on sunnitud lahkuma oma esisade talupoeglikust miljööst ning elukäsitusest. A. 1931 ilmunud romaani kolmandas osas ongi see areng kindla ilme võtnud. Nüüd on Indrek Paas juba

püsiv linlane-ajakirjanik, keda ainult veel 1905. a. revolutsiooni tuulispea ta kodu külaoludesse paiskab. Selle juures näeme teda veel arveid õiendavat maailmaga ja seisukohta võtvat aja suursündmuste vastu. Kui teda aga aasta hiljem romaani neljandas osas kohatame, siis on tema maailm muutunud palju kitsamaks, kuid seda sügav-ahistavamaks. On nimelt juba möödunud maailma- ja vabadussõda ning saabumas see ühiskondliku tasakaalustumise ajastu, millest oli kõne selle peatüki algul. Selle ähmase ajastu taustal möödub peategelase isiklik draama, mis moodustab vahest selle suurteose kunstiliselt kõige veenvama osa. Ühelt poolt on see äärmiselt lootusetu teos: nii inimõte kui tundmus on tunnistatud pankrotiks; teiselt poolt on igapäevase argielu lihtsa esitamisega saavutatud eriline sisemine tundlikkus, kus asjad otsekui iseendi eest räägivad ja kogusummas veenva elutunde loovad. Romaani viiendas osas (1933) siirdub peategelane tagasi isatallu, et parandada seal elu löödud haavu ja leida ometi mingit tasakaalu igaveses tõe ja õiguse otsimises.

Tammsaare umbes kahejapooletuhandleheküljeline suurteos pole kahtlemata ilma puudusteta, eriti on põhjust nuriseda tema venivuse ja targutavate kahekõnede üle. Kuid ühtlasi moodustab see siiski eesti kirjanduse senini kandvama saavutise. Oma psühholoogiliselt tihendatud alatooni ja paigutise sümbolistliku varjundi tõttu ei saa seda pidada tüüpiliseks realistlikuks romaaniks. Aga just selle teose esimene osa oligi see, mis ilmudes andis hoogu ennenägematu ulatusega realistikkude külaromaanide tekimiseks eesti kirjanduses.

Sellist eemalt tulevat tõuget ei vajanud küll teine suurem romanist **Mait Metsanurk** (Eduard

Hubel, sünd. 1879), kes juba ammu oli tuntud viljaka kirjanikuna. See õpetaja ja ajakirjanik oli samuti alanud kirjanduslikku tegevust uue sajandi esimesil aastail. Noor-Eesti ajal oli ta siis kirjutanud naturalistliku romaani „Vahehaare Villem“ (1909), kuid ka impressionistlik-romantilise tooniga jutustise „Toho-oja Anton“ (1916), sõnastanud hiljem haruldase küla-romantiku eluloo „Taavet Soovere elu ja surm“ (1922) ning loonud eesti kirjanduses ainsa pikema ekspresionistliku jutustise „Jumalata“ (1921). Kõik need teosed, mitme keskpärasema kõrval, on kirjanduslikult väärtuslikud, kuid osutavad ka närvlikke otsinguid. Siin oli resigneeriva ja skeptilise Tammsaare kõrval hoopis teissugune kirjanduslik karakter: oma nägemustes kirevam, suhtumistes sapisem ja üldiselt ühiskondlikum. Sellisena on ta avalikust elust ikka elavalt osa võtnud ja ajanähtustele ruttu reageerinud. Peatugem siin lähemalt ainult tema kahel hilisemal teosel. A. 1926 avaldas Metsanurk romaani „Jäljetu haud“, mille kirjutamiseks oli saanud tõeuke kommunist V. Kingissepa pörandaalusest tegevusest ja lõplikust saatusest. Romaanis kannab see pörandaalune Kristjan Raudma nime ja romaan on kirjutatud selle Raudma enese päeviku, pihtimuse kujul. Kuid lõpuks pole muidugi midagi järele jäänud tõuget annud algkuju isikust, vaid siin loeme ainult sellest, mis autor siis oleks mõelnud, tundnud ja teinud, kui tema oleks täitnud elus tolle algkuju osa. See on suur kaasa-elamistunne, kannatuskirg, verdvoolava südame tusk, mis heljub selle teose kohal. Näeme, kuidas Raudma oma askeetliku elu tagajärjel juba enne on nõrkemas, kui ta surmale viiakse, ja kuidas ta oma elutöö tühjust on tajunud — ning lõpuks siiski selle elutöö eest kangelasena sureb, sest et paremat ei suuda mõelda.

Liiga elu lähedalt oli Metsanurk oma aine valinud: kui mõned teda ennast kodumaal kommunistiks tembeldasid, siis tõendati teisel pool idapiiri, et ta selle

Mait Metsanurk.

teose olla kaitsepolitsei tellimisel revolutsioonisangari rüvetamiseks kirjutanud! Peab mööduma aega, kuni võidakse näha selles vahest eesti kirjanduse kõige elamusvalusamat ja ühes sellega ikka väärtuslikuks jää-

vat teost. — Kuna „Jäljetus hauas“ veel tundub ekspressionistlikke stiilivõtteid, siis on Metsanurga järgmine, kuuejapoolesajaleheküljeline romaan „Punane tuul“ (1928) täiesti realistlik ja eepiline. Mõeldud õieti ühe eelmise romaani „Valge pilve“ jätkuna, ületab ta selle kaugelt nii ulatuselt kui väärtuselt. Siin oleme jälle eesti realismi tõotatud pinnal — külaoludes. Romaani ajaliseks taustaks on 1917. a. revolutsioon ja vabadussõda. Nagu mitmes muus Metsanurga teoses, nii kõigub siingi peategelane kahe maailma, kahe õpetuse vahel. Seekord on seks peategelaseks lihtne maanaine, keda tõmbab kord kodanline, kord proletaarne elutunne. Sellega ühenduses on toodud hulk kõrvaltüüpe, esitatud sündmusi ning antud lai läbilõige selle nii sisurikka ajastu oludest. See on suure aja eepos — nii nagu see aeg peegeldus maanurga lihtsate inimeste saatustes. — Lõpuks olgu tähendatud Metsanurga näidenditele, milles ta samuti on käsitlenud aja aktuaalseid küsimusi, kuigi mitte nii väarikate tulemustega kui jutustavas proosas.

Neljandaks uusrealismi esindajaks tuleb lugeda noorema põlve kirjanikku August Jakobsoni (sünd. 1904). Täitsa tundmatu algajana saavutas ta a. 1927 korraldatud romaanivõistlusel oma seitsmejapoolesajaleheküljelise teosega „Vaeste-patuste alev“ esimese auhinna ja ühtlasi haruldase menu. Kuigi siin tundub Zola mõju ja häirib liialeminev elu kopeerimine, siis on autori andekus ometi ilmne. Aine on võetud Pärnu aguli elust, keskusena ühe manduva töölis perekonna saatus, kuid sellega seotud ka aja-järgu üldisemaid tunde ja võitlusi. Tegelased on tihtipeale kuni loomalikkuseni toored, käsitlusviis jõhkralt naturalistlik, keel jämedajooneline, kuid kõik kokkuvõttes väljendab jõulist omapära. Jakobson oli

avastanud kirjandusele uudismaa, mis oli igatahes viljakas, kuid mille ta ise ka sigituskõlbmatuks kurnas. Sest kohe pärast esikteose ilmumist asus ta sama miljööd ja tegelaskonda käsitleva uue romaani „Tuhkur hobune“ kallale, mis mõeldud esimesest vähemalt paar korda suuremana. Ühtlasi avalduvad samad võtted ja tendentsid teisteski vaheajal ilmunud Jakobsoni teostes, täiendudes vahest ainult mingi liiglihalise romantikaga, nõnda romaanis „Töö algus“ (1932).

Tammsaare, Metsanurk ja Jakobson tõstsid realistliku romaani 1926. ja 27. a. paiku valitsevasse seisukorda. Neile järgnes rida teisi autoreid, nagu juba varem külaelu kujutajana tuntud Mats Mõtslane, siis Mart Raud, August Mälk, Rudolf Sirge, Edgar Saks, Arno Raag. Kuid moodi minnes muutus see liik tihti-peale halliks, huvivaeseks argipäeva kroonikaks. Eriti tüütavaiks said küla elu ja toimingute mehaanilisilmetud heietamised, kus maakultuuri harrastus lõppes õieti makulatuuri harrastusega. Ja vaevalt mõne aasta pärast oligi reaktsioon selle vastu ilmne. Huvitavamad on mõned kokkuhoidlikuma vormiga romaani viljelejad, nagu Reed Morn, Richard Janno, Ernst ja Pedro Krusten, Leida Kibuvits, kes on ühtlasi erinevamaid aineid käsitlenud.

Need rahvaelu kirjeldajad on harrastanud enamasti õieti vanarealism, ilma psühholoogiliste või stiililiste varjunditeta, mida eeldaks uusrealismi mõiste. Ainult mõnel novellistil leiame mingeid uus- asjalikkuse tunnuseid. Nii kõigepealt P e e t V a l l a k u l (sünd. 1893), kes avaldanud m. s. väljapaistvad novellikogud „Must rist“ (1925), „Ajude mäss“ (1926) ja „Relvad vastamisi“ (1929). Kuigi ta ained on argipäevaselt hallid, siis käsitleb ta neid mingis groteskis valgustuses, mis avab huvitavaid psühholoogilisi per-

spektiive; ühtlasi on ta stiil lühisõnaline, värske ja piasaju tabav. Mihkel Jürna (sünd. 1899) on oma novellides temperamendikam, kuid vähem välja kujunenud. Samas ühendis tuleb mainida ka K. A. Hindrey'd (sünd. 1875), kes, aastakümneid teotse-
nud arvustuse ja päevakaja alal, viimaseil ajal on vil-
jelnud sümpaatsete tagajärgedega ka psühholoogili-
selt süvendatud jutustist, nõnda kogus „Välkvalgus“
(1932).

Kuna novell ja lühijutt suurte vormide harrastuse õhinas on üldse tagaplaanile jäänud, siis on rahvaliku realismi läbilöök annud ometi tüseda tõuke algupärase näitekirjanduse virgumisele. Sel alal osutus pea-
meistriks Hugo Raudsepp (sünd. 1883), kes
kaua aega oli tuntud vaimuka ja viljaka följetonistina,
kuid pärast rasket haigust oli sunnitud loobuma aja-
kirjaniku kutsest ning andus näidendite kirjutamisele.
Ta on avaldanud piibli-ainelised draamad „Kohtu-
mõistja Simson“ (1924) ja „Siinai tähistel“ (1928), ent
saavutanud haruldase menu ikkagi kümme-konna ko-
möödiaga, millest on tähtsamad: „Ameerika Kristus“
(1926), „Sinimandria“ (1927), „Mikumärdi“ (1929),
„Põrunud aru õnnistus“ (1931), „Vedelvorst“ (1932)
ning „Salongis ja kongis“ (1933). Neis teeb ta üle-
meelikult nalja tõusikühiskonna eneselaiutamisest,
poliitilisist päevaküsimusist, uueaegse külaelu veid-
rusist, serveerides selle kõrval oma pahupidi pööratud
filosoofiat. Tema kompositsioon pole harilikult loogi-
line, samuti kui tegelasedki mitte just realistlikult
usaldatavad, kuid oma välisilmelt on nad väga meie-
aegsed ja võimaldavad autoril erakordse vabadusega
korraldada oma vaimukate mõtteväljatuste, paradok-
side, ultra-tõdede tulivärke. Tema jõud ja nõrkus on
följetonismis, mille alt küll ikka enam ja enam hak-

kab selguma mingi
 vitaalsuse, alatead-
 vuse, freudianismi
 filosoofia. Suurima
 menu saavutas jõhker
 külakomöödia „Miku-
 märdi“, tõstes näi-
 dendi üldse kõige
 soositumaks kirjan-
 duslikuks vormiks ja
 sigitades terve rea
 järeleaimajaid. Kuid
 nagu realistlik ro-
 maan jäljendajate
 tõttu reaktsiooni esile
 kutsus, nii on ka
 realistlik rahvanäi-
 dend juba mandumás labaseks jandiks.

Hugo Raudsepp.

Kui realism romaanis ja näitekirjanduses igatahes
 haruldast elavust on tekitanud, siis on ta ka nüüd
 seda vähem kohane olnud luulet viljastama. Tema
 mõju võib tunda Siuru lüürikute põlve hilisema too-
 dangu realistlikumas ainevalikus ja sõnastuses. Uuena
 eluläheduse taotlejana tuleb mainida ainult J o h a n-
 nes Schützi (sünd. 1899) tema nelja värskel,
 rahutusest rääkiva luuletiskoguga, millest esimesena
 ilmus „Rahutus“ a. 1928 ja seni viimasena „Kaks leeri“
 1933. Teistest nooremaist luuletajaist nimetagem
 Vilmar Adamsit, Erni Hiirt ja Betti Alverit, ilma
 et tahaksime väita neid realistlikku voolu kuulu-
 vat. Kuid nagu uusrealism pole üheski kirjandus-
 liigis veel oma viimset sõna öelnud, nii arvatavasti
 ka siin. Ja samuti on võimatu temast endastki viimset
 sõna öelda.

Eesti kirjandus on viimaseil aastakümneil, eriti iseseisvusajal, kiiresti kasvanud. On lisandunud kirjanikkude arv, paisunud raamatutoodang, tihenenud kirjanduslik elu üldse. Et mõista seda tõusu, selleks piisab väitest, et eesti raamatutoodang pooleteisekümne iseseisvusaasta jooksul ületab eelmise ligi neljasajaaastase toodangu. Kirjandusliku keskasutisena on toiminud Eesti Kirjanduse Selts, kirjanduslooo uurimise alal teotsenud Akadeemiline Kirjandusühing, kuna kirjanikkude kutseorganisatsiooni ülesandeid on täitnud Eesti Kirjanikkude Liit ja rahvusvahelisi kirjanduslikke sidemeid ülal hoidnud Eesti Pen-Klubi. Kirjanduslikest ajakirjadest olgu mainitud kirjanduslugu ja arvustust harrastav „Eesti Kirjandus“ ning peamiselt ilukirjandust sisaldav „Looming“.

See edu on eriti üllatav, kui mõelda, et eesti kirjanduse tõelisest algusest on möödunud vaevalt üle saja aasta ja sellest, mil see kirjandus sai tõesti rahva enda asjaks, ainult kuus-seitsekümme aastat. Nagu eesti rahvas on tõusnud orjaöö pimedusest vabaks kultuurrahvaks, nii on ka tema kirjandus arenenud vähenõudlikest algeist täisväärtusliku tasapinnani. Teda ei saa enam võtta mingi mahajäänud rahvakese alaealise katsena. Teda tuleb arvustada üldise kirjandusliku kultuuri seisukohalt. Kuid niisama on ka tema tulevik seotud ülemaailmse ühiskondliku ja kirjandusliku arenguga.

Kirjandust.

Korduvate trükkide puhul on märgitud viimane väljaanne.

- K. A. Hermann: Eesti kirjanduse ajalugu, 1898.
S. Holberg: Kreutzwaldi usundlik maailmavaade, 1933.
A. Jürgestein: Arvustuslised kirjatööd, 1919.
„ C. R. Jakobsoni elu ja töö, 1925.
A. Kallas: Tähelend, 1929.
„ Noor-Eesti, 1921.
M. Kampmann: Vanem Eesti ilukirjandus, 1908.
„ Eesti kirjandusloo peajooned, I 1924, II 1933, III 1923.
J. Käerner: Lehed tuulde, 1924.
„ Eesti uuemad luuletajad, 1925.
B. Linde: Noor-Eesti kümme aastat, 1919.
„ Omad ja võõrad, 1927.
„ August Kitzberg, 1926.
Lisandusi K. J. Petersoni tundmaõppimiseks, 1927.
O. Loorits: Estnische Volksdichtung und Mythologie, 1932.
K. Mihkla: Eesti kirjanduse ülevaade, I 1932, II 1933.
J. Oks: Kriitilised tundmused, 1918.
D. Paldi: E. Vilde „Mäeküla piimamehe“ stiil, 1929.
A. Raag: Elisabeth Aspe, 1929.
H. Raudsepp: Sentimentalism Lääne-Euroopas ja halletundeline vool Eesti kirjanduses, 1923.
„ Mait Metsanurk, 1929.
V. Reiman: Eesti Piibli ümberpanemise lugu, 1890.
„ Kivid ja killud, 1907.
V. Ridala: Eesti kirjanduse ajalugu koolidele, I 1924, II 1925, III 1929.
„ Anna Haava, 1915.
„ Ernst Enno, 1925.
T. Sander: Eesti kirjanduse lugu, I 1920, II 1920.
J. Semper: Meie kirjanduse teed, 1927.
M. Sillaots: E. Vilde naistüübid, 1925.
„ A. Kitzbergi toodang, 1925.
„ A. H. Tammsaare looming, 1927.

- G. S u i t s : Sihid ja vaated, 1906.
 „ Noor-Eesti nõlvakult, 1931.
- L. T o h v e r : Kreutzwaldi väliskirjanduslikust erudit-
 sioonist, 1932.
- F. T u g l a s : Kriitika, I 1919, II 1926, IV 1922.
 „ Eesti uuem ilukirjandus, 1920.
 „ A. H. Tammsaare, 1918.
 „ Mait Metsanurk, 1919.
 „ Juhan Liiv, 1927.
 „ Karl Rumor, 1930.
 „ Eesti Kirjameeste Selts, 1932.
- Vanavara vallast, 1932.
- H. V i s n a p u u : Vanad ja vastsed poeedid, 1921.
- A. S a a r e s t e ja A. R. C e d e r b e r g : Valik eesti
 kirjakeele vanemaid mälestisi, I 1927, II 1931.
- G. S u i t s ja M. L e p i k : Eesti kirjandusajalugu teks-
 tides, 1932.
- G. S u i t s : Eesti nüüdislüürika, 1929.
- Eesti Üliõpilaste Seltsi albumid, I 1889 — VII 1902.
 Noor-Eesti albumid, I 1905 — V 1915.
- Ajakiri „Eesti Kirjandus“, 1906—.
- Ajakiri „Noor-Eesti“, 1910—11.
- Ajakiri „Looming“, 1923—.
- Eesti biograafiline leksikon, I 1926 — IV 1929.
 Eesti avalikud tegelased, 1932.

Sisukord.

	Lk.
Eessõna	5
I. Rahvaluule	9
II. Kirjanduse alged	17
III. Estofiilide aeg	29
IV. Eelärkamisaeg	36
V. Ärkamisaeg	47
VI. Venestusaeg	60
VII. Realismi ajastu	68
VIII. Uusromantikute vanem rühm	79
IX. Uusromantikute noorem rühm	88
X. Uusrealismi ajastu	97
Kirjandust	109

BIOGRAAFILINE SEERIA

SUURMEESTE ELULOOD

SENI ILMUNUD NUMBRID.

Nr. 1. Roald Amundsen	H. 1.50	Nr. 10. Vergilius	H. 1.75
" 2 Isaac Newton	" 1.50	" 11. Aleksis Kivi	" 1.75
" 3. Muhamed	" 1.50	" 12. Louis Pasteur	" 1.75
" 4. Abraham Lincoln	" 1.50	" 13. Charles Darwin	" 1.50
" 5. Honoré de Balzac	" 1.50	" 14. George Washington	1.75
* 6. Ignatius Loyola	" 1.50	" 15. Michelangelo	" 2.—
" 7. Victor Hugo	" 1.75	" 16. Ludwig van Beethoven	" 1.50:
" 8. Aleksander Suur	" 1.75	" 17. Giuseppe Garibaldi	1.75
" 9. Thomas Alva Edison	1.50		

Soodustatud tellimistingimused.

3 eri raamatut 4 krooni, 6 eri raamatut 7 kr. 50 s.
 Kõide: ilukõide 50 senti eksemplari pealt, 2 kr. 50 s. 6 eks.
 pealt ja 5 kr. 12 eks. pealt. Rahvaraamatukogu kõide 40 s. eks.

Teised elulood (eelmistest erinevates kaustades):

A. Kallas: Täheleend (Koidula elulugu)	H. 3.50
A. Jürgenstein: C. R. Jakobsoni elu ja töö	" 1.30
A. Raag: Elisabeth Aspe elu ja looming	" 1.—
R. Rolland: Tolstoi elu	" 2.—
Eelmised kalingurkõites 1 kr. 50 s. kallimad.	
A. Maurois: Ariel ehk Shelley elulugu	" 2.—
ilukõites 50 s. kallim.	

SUURMEESTE ELULOOD 1934. A.

sisaldab 6 elulugu, 120—160 lk., järgmisest valikust:

Wagner, Shakespeare, Stanley, Faraday, Dostojevski,
 Cervantes, Bismarck, Marx, Cicero, Karl XII, Rembrandt,
 Caesar, Dante, Linné, Snellman, Gladstone,
 Kreutzwald, Jannsen, Hurt jne.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda: 3 kr. tellimisel,
 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja 75 s. 1. oktoobriks.
 Poolaastas (3 nrit) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s.

Kõide: ilukõide 6 nr. 2 kr. 50 s., 1 nr. 50 s., rahvaraamatukogu kõide 1 nr. 40 s.

Raamatute hinna rahas või markides ettesaatmisel (posti jooksev arve 20-36) saab tellida saatekuludeta

EESTI KIRJANDUSE SELTSILT Tartus, tel. 6-01.

Jooksvat aastakäiku saab tellida ajakirjana ka kõigist postiasutistest.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI
POPULAARTEADUSLIKU RAAMAT-AJAKIRJA
ELAVA TEADUSE
TEINE AASTAKÄIK

№ 13. **Dr. med. K. Lellep: Kehaehitus ja iseloom.** Valgustab viimase aastakümne suuri leiutisi (Kretschmer jt., 104 lk., 13 pilti.

№ 14. **Tehnika võidukäik I, Dr. Jaan Kranig: Keemia** kui moodsa tehnika alus. Sissejuhatuseks: Dr. R. N. Coudenhove-Kalergi: Tehnika ja kultuur.

№ 15. **H. G. Wells: Elu ja inimese põlvnemine.** Redigeerinud prof. J. Piiper. 112 lk., 18 pilti ja kaarti.

№ 16. **Eesti kroonika 1932.** Ülevaated kõigist tähtsamatist sündmustest ja arengust meie poliitilises, majanduslikus ja vaimses elus. 116 lk.

№ 17. **E. Madisson, Riigikogu asjade valitseja: Parlamentarism ja Eesti põhiseadus.**

№ 18. **Dr. Jaan Port: Iluaiad ja koduümbruse kaunistus.** Hulga piltidega.

№ 19. **A. Elango: Lapsepõlv ja iseloom.** Väikelapse vaimne reng ja kodune kasvatus. 9 pildiga.

№ 20. **A. Remmel: Rõivastuskunst ja mood.** Hulga piltidega.

№ 21. **A. Kurvits: Enesearendus ja edasiõppimine.** Juhiseid isetegevuseks hariduse alal, eriti maal.

№ 22. **W. Söderhjelm: Itaalia renessanss I.** Renessansi-aja ühiskond. Petrarca ja Boccaccio. Piltidega.

№ 23. **A. Aspel: Sissejuhatus kunstivooludesse.** Hulga piltidega.

№ 24. **Romantism ja realism 19. sajandi Euroopa kirjanduses.** Piltidega.

TELLIMISTINGIMUSED.

Iga raaematu hind on 1 kroon, kogu aastakäik, 12 eri raamatut, 9 krooni, 6 eri raamatut 5 krooni, 3 eri raamatut 2 kr. 75 s. Aastakäigu hinda võib tasuda ka osadekaupa Kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—, iga osamaksu tasumise järel saadetakse välja 3 raamatut, Raamatuid on ka iluköites; köite hind, 50 senti iga raamatu pealt või 5 kr 12 nri pealt, tuleb tellimissummale juurde arvata.

Tellides maksta raha posti jooksvale arvele nr. 20-36 ja kirjutada tellimine rahakaardilõigendile.

EESTI KIRJANDUSE SELTS, TARTUS

HIND 1 KROON